

TÜRKÇE LİTERATÜRDE FARKLI DİSİPLİNLERDEN MOBİLİTE (HAREKETLİLİK) ÇALIŞMALARININ TOPLUMSAL CİNSİYET BOYUTU ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

A REVIEW ON MOBILITY STUDIES FROM GENDER PERSPECTIVE IN DIFFERENT DISCIPLINES IN TURKISH LITERATURE

HANİFE ALİEFENDİOĞLU*
FATMA UMUT BEŞPINAR**

ÖZET

Mobilite çalışmaları fiziksel ve ilişkisel olan mobiliteleri, insanların yanı sıra nesnelere, fikirlerin ve anlamların mobilitelerini kapsayan ve yeni gelişen kuramsal bakış açısı sunmaktadır. Aynı zamanda mobilite çalışmaları hareketliliğin toplumsal cinsiyetli olduğunun altını çizmekte böylelikle mobiliteye söylem ve temsil düzeyinde verilen anlam ve mobilite deneyim ve anlatıları toplumsal cinsiyete göre değişmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de bu konuda yapılan yayınların toplumsal cinsiyet boyutu üzerinden incelenerek bu yaklaşımın kullanıldığı alanlar için bir tespit yapmak ve mobilite çalışmalarının potansiyeli ve sınırlılıklarını ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle mobilite çalışmalarının göç çalışmalarından ayrıldığı noktalar irdelenmiş ve bu literatüre olası katkısı tartışılmıştır. Ardından Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark’ta ilgili anahtar sözcüklerle taranan tez ve makaleler incelenerek kentsel deneyim, yerel bölgesel ve uluslararası boyutta mobilite deneyimi ve bu boyutları çapraz kesecek biçimde hareketliliğin cinsiyeti temaları tanımlanmıştır. Anahtar sözcük olarak yapılan aramayı takiben makale ve tezlerin içerikleri incelenmiş, ilgili bulunan yayınların içerik analizi yapılmıştır. Bu çerçevede taranan

* Prof. Dr. Doğu Akdeniz Üniversitesi, Yeni Medya ve Gazetecilik Bölümü. Kuzey Kıbrıs.
ORCID:0000-0000-0003-2357-2012 hanife.aliefendioglu@emu.edu.tr

** Prof. Dr. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-5292-5713
bespinar@metu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi / Received on: 10 Kasım 2022/November 10, 2022.

Makale Kabul Tarihi / Accepted on: 24 December 2022/December 24, 2022.

makale ve tezlerin toplumsal cinsiyet boyutunu ele alıp almamaları da bir değerlendirme ölçütü olmuştur. Taranan makale ve tezlerde mobilite literatürünün şehir ve bölge planlaması, mimarlık, coğrafya, turizm ve eğitim bilimleri disiplinleri tarafından kullanıldığı tespit edilmiştir. Farklı disiplinlerde mobiliteye ilişkin farklı odaklanmalar görülmüştür; toplumsal cinsiyet teması özellikle kentsel ve ulusal ölçekte rastlanmakla birlikte son yıllarda mobilite kavramının en yoğun kullanıldığı disiplinlerden biri olan eğitim bilimlerinde bu temanın yeterince işlenmediği gözlenmiştir. Mobilite, disiplinlerarası çalışmalara çok uygun ve açık bir kavram olmasına ve uluslararası literatürde bu tür çalışmaların daha sık görülmesine rağmen Türkiye literatüründe bu kavramı kullanan disiplinlerarası çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Sonuç kısmında bu konunun Türkçe literatürde yeni olduğu, demografi alanı da dahil olmak üzere sosyal ve beşeri bilimlerde mimari, tasarım ve kent planlamasına göre çok daha sınırlı kaldığı, bu nedenle disiplinlerarası bir perspektifle bu teorinin çalışmalara dahil edilmesi önerilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Mobilite teorisi, mobilitenin cinsiyeti, Türkiye’de mobilite tartışmaları, motilite.

ABSTRACT

Mobility studies offer an emerging theoretical perspective that encompasses physical and relational mobility, mobility of objects, ideas and meanings as well as people. At the same time, mobility studies underline that mobility is gendered, so the meaning of mobility at the level of discourse and representation, and the experiences and narratives of mobility vary according to gender. In this study, it is aimed to reveal the potential and limitations of mobility studies by examining the publications on this subject in Turkey through the gender dimension, making a determination for the areas where this approach is used. In this direction, first of all, the points where mobility studies differ from migration studies are examined and its possible contribution to this literature is discussed. Then, the theses and articles monitored with the relevant keywords in the National Thesis Center and Dergipark were examined and the themes of urban experience, mobility experience at local, regional and international dimensions and gender of mobility were defined in a way that crossed these dimensions. Following the keyword search, the content of the articles and theses were read, and the content analysis of the relevant publications was made. In this context, whether the articles and theses scanned address the gender dimension has also been an evaluation criterion. In the scanned articles and theses, it has been determined that the mobility literature is used by the disciplines of city and regional planning, architecture, geography, tourism and educational sciences. Different focuses on mobility have been seen

in different disciplines; although the gender theme is encountered especially in urban and national scales, it has been observed that this theme is not sufficiently covered in educational sciences, which is one of the disciplines where the concept of mobility is used most intensively in recent years. Although mobility is a clear concept that is very suitable for interdisciplinary studies and such studies are seen more frequently in the international literature, it is noteworthy that there are few interdisciplinary studies using this concept in the Turkish literature. In the conclusion part, it is suggested that this subject is new in Turkish literature, it is much more limited in social and human sciences, including the field of demography, than in architecture, design and urban planning, therefore, this theory should be included in the studies with an interdisciplinary perspective.

KEYWORDS: Mobility theory, gender of mobility, mobility debates in Turkey, motility.

GİRİŞ

20. Yüzyılın sonlarında bireyler, gruplar ve kitleler düzeyindeki yasal veya yasadışı insan hareketliliklerinin varlığı yeni teorik ve metodolojik gelişmelere neden olmuş, bu gelişmelere bağlı olarak farklı mobilite formları (hareketlilikler) yeni araştırma soruları ve yaklaşımlarla incelenmeye başlanmıştır (Sheller ve Urry 2006). Mobilite Teorisi çağımızın insan hareketlerini anlayan, anlamlandıran ve analiz eden yeni teorilerindendir. Bu teorik yaklaşım, zamanımızın bir sorunsalı ve durumu olarak insan mobilitelerini hem bireysel, yerel ve küresel ölçekte kavramaya, hem de insanların, nesnelere, imgelerin, kaynakların, her tür sermayenin, bilgi ve teknolojinin fiziksel veya sanal yer değiştirmesini anlamlandırmaya çalışır. Başka bir deyişle, bu teorik çerçevede incelenen mobilite, fiziksel olan ve olmayan mobiliteleri, insanların yanı sıra nesnelere, fikirlerin ve anlamların mobilitelerini de kapsamaktadır. Tim Cresswell'in (2006) belirttiği gibi, insanların, nesnelere ve fikirlerin hareketliliğine odaklanan mobilite teorisi, turizmden uluslararası hukuka, gösteri sanatlarından, mimarlık ve tasarıma kadar çeşitli disiplinlerin dikkatini çeken bir teorik yaklaşımdır. Mobilite teorisi, özellikle Hannam, Sheller ve Urry (2006), Cresswell (2006, 2010, 2013) öncülüğünde, kendi etki ve bağlamını oluşturmuştur. Kauffman'a (2014) göre mobilite kuramsal yaklaşımı, bireysel mobilitelere ek olarak, yalnızca nesnel fiziksel mesafeleri değil, aynı zamanda ilişkisel uzaklık ve yakınlıkları da incelemektedir. Bu çerçevede, elektronik, sosyal ve psikolojik mesafeler arasındaki hareketleri/hareketsizlikleri ve bunlar arasındaki ilişkisellikleri de dikkate alması açısından bu teorik yaklaşım kapsayıcılığı ile öne çıkmaktadır (Ziegler ve Schwanen, 2011).

21. Yüzyıl başında sosyal ve beşeri bilimlerde bazı yazarlar tarafından *bir hareketlilik dönüğü* (mobility turn) olarak adlandırılan bir dönüşümden bahsedilmektedir. Hareketliliğin toplumsal cinsiyetsiz olarak algılanması, deneyimlenmesi ve anlatıya dönümesi düşünülemez, bu nedenle bu çalışmada hareketlilik dönüğü toplumsal cinsiyet ilişkiselliği ile ele almayı önemsiyoruz. Dünyada sosyal ve insani bilim alanlarında İngilizce akademik literatürde 1980'lere kadar coğrafya alanı ile sınırlı olan mobilite kavramı (Kauffmann 2014), özellikle son yirmi yılda Türkiye'deki İngilizce ve Türkçe akademik çalışmalarda da görünür olmaya başlamıştır. Bu çalışmada, dünyada yeni gelişmekte olan mobilite çalışmalarının Türkiye'de sosyal ve insani bilim alanlarında yayınlanan tezler (Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa (yok.gov.tr) ve makalelerde (Dergipark, <https://dergipark.org.tr>) kullanımı ve temsili toplumsal cinsiyet boyutunu dikkate alarak irdelemeyi amaçlamaktayız. Sosyal ve beşeri bilimlerin farklı alanlarında 2000'li yıllarla birlikte konuyla ilgili birçok yayın mevcuttur. Bunlar sosyoloji, coğrafya, şehir ve bölge planlaması, göç çalışmaları, sınır çalışmaları, sınır sosyolojisi ve antropolojisi, kent sosyolojisi ve kentsel çalışmalar alanları gibi disiplinlerden eğitim bilimlerine kadar uzanmaktadır. Türkiye'de bu konuda yapılan çalışmaların, göç ve fiziksel hareketlilik üzerine olduğu kadar toplumsal sınıf, iletişim ve değişen çalışma biçimleri ile ilişkilendirildiği de görülmektedir. Sosyolojik anlamdaki yatay ve dikey toplumsal hareketlilikleri bu çalışmanın dışında tuttuğumuzu, daha çok göç ile hareketlilik arasındaki farkı vurgulayan çalışmalara odaklandığımızı belirtmek isteriz.

Bu çalışmada öncelikle çalışmanın yöntemi özetlenecektir. Ardından, mobilite teorisinin göç literatüründen farkı ve olası katkısı da tartışılarak, önce mobilite teorisine kısaca değinilecek, ardından mobilite ve feminist bakış açısından toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerinde durulacaktır. Bir sonraki bölümde Türkçe literatürde mobilite çalışmaları üç ana boyutta karşımıza çıkmaktadır: kentsel, yerel/bölgesel ve uluslararası. Toplumsal cinsiyet teması bu boyutları çapraz kesmekte ve hareketliliğin cinsiyetine dair derinlemesine veri sunmaktadır, bu tema aynı zamanda her bir başlık altında ele alınmaktadır. Bu temalar incelendikten sonra sonuç bölümünde Türkiye'de mobilite çalışmaları yaklaşımına dair kısa bir tartışma yer almaktadır.

METOD VE ARAŞTIRMA

Bu çalışmada, 'mobilite', 'mobility' ve 'hareketlilik' ifadeleriyle yapılan Ulusal Tez Merkezi ve Dergipark taramalarında öne çıkan tez ve makaleler incelenmiş ve bir makale havuzu oluşturulmuştur. Öncelikle taranan tez ve makale havuzunda bulunan eserler arasından çalışma ile ilgili olmayan (sağlık bilimleri, hukuk gibi) çalışmalar dışarda bırakılarak çalışmanın doğrudan kapsamına giren tezler ve makalelerden bir alt küme oluşturulmuştur. Erişilen

tez ve makale sayıları ile incelenenler arasındaki fark erişilen yayınların tıp, mühendislik disiplinlerini de kapsamından kaynaklanmaktadır. Ulusal Tez Merkezi'nde 'mobilite' anahtar sözcüğü ile yapılan taramada 143, 'hareketlilik' anahtar sözcüğü ile yapılan taramada 123, 'mobility' anahtar sözcüğü ile yapılan taramada ise 419 teze erişilmiştir. Bu kapsamda alt kümede bulunan 'mobilite' anahtar sözcüğüyle dört, 'hareketlilik' anahtar sözcüğü ile 65 ve 'mobility' anahtar sözcüğü ile 74 tez araştırma kapsamında ele alınmıştır (Ulusal Tez Merkezi | Anasayfa (yok.gov.tr) [2]. Ele alınan tezler 2004 ile 2021 arasında yazılmıştır. İkinci olarak, Dergipark'ta makalelere ulaşmak için anahtar sözcükler ile yapılan arama yoluyla oluşan makale havuzunda 'mobilite' sözcüğü ile 200, 'mobility' sözcüğü ile 1690 ve 'hareketlilik' sözcüğü ile 654 makaleye erişim sağlanmıştır. Dergipark'ta erişilen bu toplam sayılar içinde 'mobilite' ile ilgili 15, 'mobility' ile 217 ve hareketlilikle ilgili olarak da 51 makale bu çalışmanın kapsamına uygun bulunmuştur. Bu aşamalara ek olarak, doğrudan ilgili web sayfalarında anahtar kelime araması ile ulaşılan çalışmaların yanı sıra bu çalışmaların referans verdiği, ilgili ve önemli bulduğumuz çalışmaları da kapsadık. Çalışma alanımızda ulaştığımız tez ve makaleler her bir anahtar sözcükle tarama yapıldığında yeniden karşımıza çıktığı için buradaki rakamların toplamı yanıltıcı olacaktır. Sosyal bilimlerde ise erişilmesine rağmen elenen tez ve makaleler hareketlilik ve mobilite/mobility kavramlarını toplumsal hareketlilik/social mobility çerçevesinde kullananlardır. Bireyin yaşamında ya da kuşaklar arasında sosyo-ekonomik düzeyler, sınıfsal konumlardaki aşağı ya da yukarı doğru toplumsal konum değişikliğine işaret eden bu çalışmalar çalışmamız kapsamı dışındadır. Bu çalışmanın amaçları arasında yer almayan fiziksel ve sanal mobilite deneyimlerini birarada ele alan yeni mobilite tartışmaları dışarda tutulmuştur.

İkinci aşama olarak, tarama sonunda elde edilen makale ve tez havuzu temaları oluşturulmuş iki araştırmacı tarafından da okunması sağlanmıştır. Temalaştırma, karşılaşılan makale ve tezlerin sayılarının küçüklüğü nedeniyle manuel olarak yapılmıştır. Ortak temalar belirlenerek çalışmanın üst başlıkları olan yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde farklılaşan yaklaşımlar ve yoğunlaşmalar belirlenmiştir. Bu aşamadan sonra anahtar sözcükler yerine ölçek ve tema bazlı bir ikincil tarama gerçekleştirilmiştir. Bu taramada, taranan eserlerin toplumsal cinsiyet boyutunu dikkate alıp almadığı, aldısıya kapsamı ve yaklaşımı da incelenmiştir. Bu doğrultuda mobiliteyi hem iç mobilite (Türkiye içinde kentsel ve kentler arası mobiliteler) hem dış mobilite (sınır ötesi mobiliteler) olarak ayırdık. Yaptığımız taramalar sonucunda bu konudaki çalışmalarda toplumsal cinsiyet analizi yapılabilecek üç tema ve eğilim belirledik. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bunlar (1) kentsel deneyim, yerel bölgesel ve uluslararası boyutta mobilite deneyimi (2) diğer boyutları çapraz kesecek biçimde hareketliliğin cinsiyeti temalarıdır. Kent ölçeği,

ulusal boyut ve uluslararası hareketlilik temalarını alt temalara ayırdık. Yerel bölgesel ve uluslararası boyutta mobilite deneyimi altında Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den diğer ülkelere giden öğrenci, personel ve akademisyenlerin mobilitesinin yanı sıra Türkiye içindeki akademik mobilitayı işleyen tez ve makalelere de baktık. Mobilitenin cinsiyeti analizini ise hem ayrı bir başlık altında irdeledik hem de diğer temalar altında toplumsal cinsiyet olgusuna yer verdik.

Üçüncü aşamada ise kendi akademik pozisyonumuz ve bakış açımız doğrultusunda bu ölçek ve temaları feminist bir yakın okuma ile değerlendirdik ve bu yaklaşım ile literatüre katkısı olabileceğini düşündüğümüz bir tartışma açtık. Tüm bu aşamalarla Türkiye alanyazınında son dönemde gelişen mobilite çalışmalarını, göç literatüründe ayrıştığı noktaları öne çıkararak, feminist bir perspektiften değerlendirdik.

MOBİLİTE TEORİSİNE KISA BİR BAKIŞ

Mobilite kavramı ve bu kavramdan hareket eden teorik yaklaşım olarak mobilite teorisi, insan hareketliliklerine yeni bir boyut ve bakış açısı getirmektedir. Özellikle modernizmle artan yerleşikliğe aşırı vurgu ve hatta kutsama, buna karşılık hareketliliğin uygarlıktan uzak olduğu önyargısı, insan hareketliliklerine bakışta çok derin bir ayrıma ve yarılmaya neden olmuştur. Buna bağlı olarak, mobilite az çalışılan bir konu olmuştur. Geçmiş insan hareketlilikleri, nomadizm (konar-göçerlik) veya yerleşiklik (sedentarizm) zıtlığı ekseninde tartışılmıştır. Hareketlilik yerin ve mekanın tartışılmasında ikinci öneme sahip olmuş ve bu ikinci olma durumu arkeoloji ve bugünkü sosyal ve insani bilimlerdeki tartışmalara da yansımıştır. Bu tartışmalarda Tim Cresswell (2006), John Urry (2000), Tim Cresswell ve Peter Merriman (2010), Merriman (2012) ve Mimi Sheller (2021) hareketin kendinden yola çıkan hareketlilik teorilerinin kurucuları isimleridir. Penttinen ve Kynsilehto (2017), mobilite çalışmalarının ontolojik olarak hareketi temel aldığını söylerler. Bu teorinin kurucuları, fiziksel ve coğrafi mobilitelere hem aktör hem de toplumun atfettiği anlama odaklanmaktadır (Elliot, Norum ve Salazar, 2017: 6). Deleuze ve Guattari'nin (1987: 23) ifade ettiği gibi, tarih her zaman yerleşik bir bakış açısıyla ve konu göçebeler olsa bile, en azından olası bir üniter devlet aygıtı adına yazılır. Eksik olan, bu şekilde yazılmış bir tarihin karşıtı olan bir göçebeliğe vurgudur. Modern çağın yerleşikliğine karşı mobilite kuramı bir manifesto niteliğindedir. Bauman'ın (2017a: 93) ifadesiyle, "demografik bir saatli bombanın üzerinde" oturduğumuz argümanı yerine dikkatimizi insan hareketlerinin nedenlerini anlamaya çekmektedir.

Arkeolojik bulgular insanlığın mobil olarak var olduğunu ve bu hareketlerin bugünkü uygarlıkların önünü açtığını ortaya koyar (Leary 2014). Örneğin

Baykara (2013) tarih öncesi mobilitelerin toplulukların türlerini (göçebe veya toplayıcı) şekillendirdiğini ifade eder (akt. Binford, 1979; 1980). Baykara (2013: 182), avcı ve toplayıcıların mobilite stratejilerini iki kategoride toplar: meskensel/residential yani bütün grubun yerleşmek amacıyla hareketliliği ve lojistik olarak bazı grup üyelerinin belli ihtiyaçlar için hareketliliği. Bunlar av, toplayıcılık ve seramik yapımı gibi nispeten geri dönüşü olan kısa süreli veya göç gibi geri dönüşü olmayan uzun süreli hareketliliklerdir (Leary 2014, s. 3). İnsanların tarih öncesi hareketlilikleri ve akışı bir yerden bir yere ve bir kişiden diğer bir kişiye kendileriyle birlikte bilgi, düşünce ve nesnelere de (kısaca kültürü de) taşıdıkları için önemlidir.

Mobilite analizi, hem bir dizi olasılıklar kümesini (yollar, otobanlar, telekomünikasyon, işgücü pazarı, göçmenlik yasaları, endüstriyel bölgeler), hem hareket etme kabiliyetini/potansiyelini, hem de fiziksel olarak hareketli olmak (seyahat) gibi en az üç boyutu içerir (Kauffman 2002). Kaufmann (2014) moderniteyi anlamak için modern bireyin en belirgin eylemi olan mobiliteye işaret ederek mobilite çalışmalarının başlangıcını sosyolojide Simmel'e kadar götürür. Bu bakış açısından hareketlilik sosyolojisi, bireysel farklılaşmaya ek olarak, yalnızca fiziksel mesafeleri değil, aynı zamanda "bir dizi ilişkisel uzaklık ve yakınlıkla birleştirmek için teknik ve bilişsel becerilerin incelenmesine" dayanır (Kaufman 2014).

Kaufmann (2007: 6), Urry'nin (2007) iddiasına paralel olarak, mobilitenin sadece telekomünikasyon ve sanal mobilite ile ele alınmasının toplumdaki farklı mobilite formlarını anlamlandıramama riski taşıdığına değinir. Yine Kaufmann mobilite kuramsal yaklaşımının birey odaklı hareketlilikleri öne çıkararak yapısal etkenlerden uzaklaştığını vurgular. Kaufmann ve Flamm (2004: 3) fiziksel ve sanal mobilitelerin bir arada deneyimlendiği yeni mobiliteye işaret eder. Mobilite kuramı hareketin ve seyahatin hızına ve mekana bağlı olarak değişen yönüne, kısaca kavramın çok katmanlılığına işaret eder. Adey (2009) mobilite çalışmalarına sosyal, kültürel, mekansal ve felsefi olarak bakan disiplinlerarası şemsiye bir alan olarak görür. Bütüncül bir mobilite için çoklu bir anlayışa olan ihtiyaca işaret eder. Bunun da ötesinde hareket kadar, potansiyel ve kısıtlanmış hareketi, yer edinmeyi, yerleşmeyi ve hareketsizliği de analizine katan mobilite çalışmaları bir dizi tamamlayıcı kavramı beraberinde getirir. Bunların başında mekan ve 'motilite' (*hareket edebilme*) kavramları gelir. Massey (2005: 55) mekanı, etkileşim yoluyla oluşturulmuş, bir çokluk ve heterojenlik alanı olarak ve yapıma sürecinde anlamayı önerir. Massey'e (2005:55) göre, mekan "açık ve süregiden bir üretim"dir. Mekanlar insan hareketleri ile anlam kazanır ve geçmişin hareketlilikleri bugünkü mekanların önemini anlatır (Lee ve Ingold 2006: 78 akt. Leary 2014: 4). Motilite kavramı ise, aktörün hareket edebilme özelliğine dikkat çeker. Flamm ve Kaufmann'ın (2004:3) motilite kavramı

tanımı mobilitenin mikro ve makro ölçekte çeşitliliğine ve boyutlarına dikkat çekerek bağlamın önemini öne çıkarır:

....hareketlilik mekanda hareketli olma potansiyelini tanımlayan tüm faktörlerden oluşur. Fiziksel kapasiteler, yerleşik veya hareketli olma istekleri, mevcut teknik ulaşım ve telekomünikasyon sistemleri ve bunların erişilebilirliği ve edinilen sürücü belgesi veya seyahat için İngilizce vb. gibi bilgiler. Hareketlilik bu nedenle erişimle ilgili (mevcut seçeneklerin hangi koşullar altında kullanılabilceği) faktörlerin yanı sıra (bu seçenekleri kullanmak için gerekli) beceriler ve (mevcut seçeneklerin bireyin projelerine göre değerlendirilebileceği) bilişsel uygunluktan oluşur.

Özellikle motilite kavramı yapabilirlik vurgusu nedeniyle toplumsal cinsiyeti içinde barındırmaktadır. Şöyle ki, kapasite, istek, erişilebilirlik ve bilgiye ulaşma kadınlar ve erkekler için toplumsal olarak farklı kurgulanmış ve buna bağlı olarak da farklı deneyimlenmektedir. Bir potansiyel olarak motilite yasal hakları olan ve ancak onları kullan(a)mayan kadınların durumunu anlamak açısından önemli bir kavramdır. Hareketlilik, kadınlar için de bir potansiyel olmakla birlikte, bunu deneyimleyenler erkekler olagelmıştır. Motilite zamansallıkla yapabilirlik potansiyeli arasındaki ilişkiselliği anlamak açısından önemlidir. Hoyer'a (2016) göre de, motilite bireyin hareket etme potansiyeline işaret eder. Bu bakış açısına göre, hareketliliği incelemek, hareketliliğin henüz gerçekleşmemiş, henüz tamamlanmamış veya asla gerçekleşmeyecekmiş gibi görüldüğü zamansallık konumlarında faydalıdır (Hoyer 2016). Bağlı olarak Cresswell (2010) mobilitayı, harekete geçirme gücü, hız, ritm, rota, deneyim ve duraklama boyutları olan altı boyut içinde incelemeyi önerir. Zaman ve mekan eksenlerinin kesiştiği bu altı boyut hem birbiriyle ilişkilidir hem de hareketliliğe anlamak üzere bütüncül bir yaklaşım sunar. Cresswell (2011: 551) belirttiği gibi "hareketlilik paradigması, bu hareketliliklerin 'iktidar elitlerinin, kimliklerin yaratılmasının ve günlük yaşamın mikrocoğrafyalarının merkezinde' nasıl yattığına dair yeni teorileştirme yollarını içerir". Bu açıdan, göç literatürüne kıyasla, eşitsiz güç ilişkileri ve bunların günlük yaşama yansımalarını tartışması açısından mobilitate literatürü günümüz dinamiklerini daha bütüncül bir şekilde kavrayabilmektedir.

MOBİLİTE TEORİSİNİN GÖÇ LİTERATÜRÜNDEN AYRIŞTIĞI NOKTALAR VE KATKISI

Göç konusunda klasik bir eser olan Castles ve Miller (2008)'in Göçler Çağı başlıklı kitabı mobilitate kavramına yer vermemektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda birey ve grupların hareketliliklerini ele alan göç teorilerinin mobilitate

teorisinden ayrıştığı noktaları ve bu literatüre katkısını belirtmek önemlidir. Küreselleşmenin görüngülerinden biri göç olgusu ve mobilitenin artışıdır. Rivera-Sánchez ve Lozano-Ascencio (2014) insan hareketliliklerindeki düzenli artışın bugünkü küreselleşme sürecine içkin olduğunu belirtmektedirler. Mobilite, küçük ölçekten büyük ölçeklere geçerek hareketliliğe küresel bir boyut kazandırırken, küreselleşme de mobiliteyi artırmıştır. Göç dalgalarının hızlanması, göç örüntülerinin dönüşümü, yeni hareket ve varış bölgelerinin ortaya çıkması göç literatüründeki “neden/sonuç,” “kuzey/güney” gibi ikili karşıtlıkların sorgulanmasına yol açmıştır (Schiller ve Faist, 2010). Saskia Sassen (2007), göçün “çeken ve iten faktörlerin” analizinin ötesine geçen bir anlayışla çok boyutlu ve katmanlı olarak ele alınmasını önerirken, göç meselesine yeni bir bakışa olan ihtiyaca işaret etmektedir. Rivera-Sánchez ve Lozano-Ascencio (2014: 4) bir diğer ikili karşıtlık olarak “kuzey/güney” karşıtlığına dikkat çeker ve bu karşıtlığın da yeniden gözden geçirilmesi ve sorgulanması gerektiğini ifade eder. Yazarlar göçün meydana getirdiği insan hareketliliğinden bahsederken mobiliteyi göçün bir alt başlığı gibi kullanır. Bu yazarlar göç ve mobilite hakkında üretilen alanyazının İngilizce dilinde ve varış ülkesi perspektifinden yazıldığını not eder ve bu yaklaşımı sorunsallaştıran bir şekilde mobiliteyi inceler. Bu tartışmalarda, insan hareketliliklerini çalışırken anaakım göç alanyazınında ele alınan yaklaşımlara nazaran çok boyutluluk ve ilişkiselliği dikkate alan bir yaklaşımın gerekliliği, mobilite teorisinin potansiyel katkısı olarak sunulmaktadır.

Mobilite teorisi bir yere ait olmanın norm olmaktan çıktığını, süregiden hareketin insan topluluklarının asıl normlarından biri olduğunu iddia eder (Cohen ve Sirkeci, 2021). “Göç” yerine “mobilite” (Cohen ve Sirkeci 2011: 7) veya “kişilerin mobilitesi” (Boeles ve diğerleri 2014: 5) kavramsal farklılaşması önemlidir, çünkü göç kavramı norm olarak yerleşikliği ve istisna olarak hareketliliği ima ederken, “hareket”, sürekli hareket Bauman’ın belirttiği gibi bir “akışkanlık” halindeki toplumlara dikkat çeker. Sürekli mobilite sadece küreselleşen 21. Yüzyılın bir kuralı ve gerçeği (Sassen 1998: XXI) olmayıp, muhtemelen insan evrimi boyunca her zaman geçerli olmuştur. Aktörler tarafından hareketsizliğin ya da hareketin benimsenmesi tüm küresel dinamikler bağlamında gerçekleşir.

Mobilite hareket edenleri bekleyen, karşılayan ve onların hareket edebilmeleri için hizmet sağlayan bir hareketsizler grubu yaratır. Coğrafyacı Doreen Massey’in “güç geometrileri” kavramı, “yalnızca mekana ve mekansal hedefe doğru hareket eden şeyleri değil, aynı zamanda bu akışların üretimini, içeriğini ve yönünü kimin kontrol ettiğini de incelememiz gerektiğini” vurgulayarak mobilite adaletsizliğine işaret eder (Massey 1994: 154).

Ayrıca, “hareket” ve “hareketlilik” kavramsal tercih ve vurgusu, aidiyet kavramlarının ve buna ilişkin kimlik yüklemelerinin ana akım göç

literatüründe ele alındığı gibi tek boyutlu ve sabit olmak yerine karmaşık, değişken ve akışkan olduğunu daha iyi ifade etmektedir. Bu doğrultuda, mobilitenin göçten farkına ilişkin ilkinin daha geniş ve kapsayıcı olması, fiziksel olmayan sosyal ve sanal mobiliteleri de içermesi ve geçici olan hareketlere işaret etmesine dikkat çekilmektedir (Kotzur&Amaru 2021: 29 akt. Penttinen&Kysileto 2017).

Kumar ve Moledina (2017) geleneksel göç çalışmalarının çerçevesinin dar olduğunu ve hareketlilik çalışmalarında baskın olarak kullanılan UNESCO'nun göçmen tanımının, göçmenin kendi hareketi/hareketliliği üzerinde bir tür kontrolü olduğunu ima ve iddia ettiğini ifade ederler. Yazarlara göre, bu yaklaşım göçün ekonomik nedenlerle, özellikle de bireysel açıdan maddi koşulları iyileştirme amacıyla, gerçekleştiği varsayımına dayanır. Yazarlar, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından genişletilen düzenli, düzensiz ve belgesiz göçmen kategorisinin Batılı olmayan ve belli sosyo-ekonomik düzeyin altındaki kişilere işaret ettiğini vurgular. Kumar ve Moledina (2017) göçün tarihsel olmayan bu türden bir anlatısının sömürgeciliği ve buna bağlı gelişen mobiliteleri dikkate almadığına işaret eder. Yazarlar tarafından paylaşılan örnek oldukça çarpıcıdır: Bugün birçok Afrika kökenli Amerikalının köklerini bulmak amacıyla Afrika kıtasına seyahat ettiklerini hatırlatırlar ki bu hareketlilikte göç teorilerinde baskın olarak ele alınan ekonomi ve istihdama ilişkin sebepler veya daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak motivasyonu yoktur. Bir diğer örnek ise, evsahibi hükümetlerin saldırgan politikalarına karşın 1980'lerde Afgan mültecilerin Pakistan'da veya Somalililerin Nairobi'de kendi mahallelerini oluşturmasıdır. Mobilité çalışmaları, bu örneklerde gerçekleşen göçmenlerin kalıcılığı süreçlerini tarihsel, kültürel arkaplana ve politik iklime bakarak irdelemesi dolayısıyla insan mobilitelerini daha iyi ve önyargısız anlama potansiyeline sahiptir.

Uluslararası Göç Örgütü'nün yeni dönem raporlarında göçten mobilitéye yönelen bir söylem dikkat çekmektedir (World Migration, 2008: 23-49, Akt. Yılmaz 2021: 43). Kuruluşun 2020 raporunda ise göç ve hareketlilik ve insan mobilitesi (World Migration 2020: 253) kavramları kullanılmaktadır. Kanımızca bu yaklaşım, göç alanyazının yeni bir dile, daha yapıcı bir çerçevelenmeye olan ihtiyacını daha görünür kılmaktadır. Böylece göçün küresel medya söyleminde bir sorun olarak anılması ve göçmen kavramına atfedilen olumsuz çağrışımlara da bir meydan okuma olarak mobilité kavramı, olumlu anlatılara ev sahipliği yapabilecek yeni bir kavrama ve çerçevelenme olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, göç çalışmaları, insan hareketinin süreçlerini, motivasyonlarını ve buna bağlı etkilerini açıklayan akademik bir çerçeve sunmakla sınırlıdır. Göç, temel olarak insanların sınırları aşan hareketi olarak tanımlanırken, hareketlilik çalışmaları söylemi, insanlar, nesnelere ve fikirlerin

hareketlerini bunlar arasındaki ilişki dinamikleri içerecek şekilde çerçeveyi genişletir (Kumar ve Moledina 2017).

MOBİLİTE VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Mobilite teorisi toplumsal cinsiyet dinamiklerini anlamak için de elverişli bir çerçeve sunar. Mobilite teorisi ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının paradigmaları ortaklaşır. Mobiliteye anlatı, söylem ve temsil düzeyinde verilen anlam toplumsal cinsiyete göre değişir (Uteng ve Cresswell 2008: 2). Mobilite çalışmaları hareketliliğin toplumsal cinsiyetli olduğunun altını çizerek (Diehl ve Cerny 2021) mobilitenin erkeklerin ayrıcalığı ve özgürlüğü olduğu fikrinin hem pratikte hem teoride yıkılmasına katkı sunmaktadır. Bu bölümde motilite ve mobilite adaletsizliği kavramlarının toplumsal cinsiyete dayalı bir analizi yapılacaktır. Yazımızın tamamında, Pettinen ve Kynsilehto'nun (2017: 9) yaklaşımına benzer şekilde, toplumsal cinsiyetin çoğul bir kadınlık ve erkekliklerin yanı sıra hareketlilikte toplumsal cinsiyeti, ırk/etnik köken, sınıf, engellilik/yetenek ve cinselliğin toplumsal cinsiyete dayalı deneyimlerle kesişimselliği içinde ele aldığımızı belirtmek gerekir.

Avcı toplayıcı toplumlardan bu yana kadınların güvenli olduğu yer ev ve çevresi olarak görülmektedir. Bu çerçevede bu yüzyıl kadınların mobilitesinin artması ile yüzyıllar süren bir tabunun yıkıldığı kadınların mobilitesi çağı veya daha yaygın bir deyimle "göçün kadınlaşması" olarak değerlendirilebilir. Mobilite çalışmaları bazı kişilerin ve grupların hareketliliği için bazılarının yerlerinde kalması gerektiğini dikkate alması bakımından yenilikçidir (bkz. Urry (2007). Cresswell (2013), Sheller'ın (2018) bu ilkedan hareketle erkek dışarı gitmeli kadın evde kalmalı yaklaşımının egemen olduğunu ifade eder. Başka bir deyişle erkeklerin hareketliliği temel olarak kadınların hareketsizliği varsayımı üzerine kuruludur. Bu nokta bizi mobilite adaletsizliğine ve onun toplumsal cinsiyetli yapısına götürür. Bu nedenle kadınlar, evin dışındaki birçok yer ve zamanda kendilerini bir uyarı veya tehdit altında hissedebilir. Öte yandan kişilerin göçten ve hareketten etkilenmeleri için kendilerinin hareketli olmaları gerekmez. Kadınlar bir yandan hareketi başlatan ve hareketsiz bırakılanlar olarak toplumsal cinsiyetli mobiliteyi anlamak için kritik öznelerdir.

Diehl ve Cerny (2021) kişisel mobiliteler düzeyinde erkeklerin sayıca fazla olmaya devam ettiğini ve taşımacılık sektörü çalışanların çok büyük oranda erkeklerden oluştuğunu belirtir. Feminist çalışmaların üzerinde durduğu kadınların kenti ve mekanı deneyimlerken yarattıkları mikro mobiliteler önemlidir. Kadınlar kentsel kamusal mekânları erkeklere göre farklı algılayıp deneyimlemektedir. (Massey, 1994; Sheller 2018; Uteng ve Cresswell 2008; McDowell 1999; Jarvis, Kantor ve Cloke 2009). Sheller (2018:

259-261) ise kadınların iş odaklı, çocuk bakımı ve ev içi sorumluluklarla ilgili kısa mobilitelerine karşılık erkeklerin daha uzun mesafeli mobilite potansiyellerine işaret eder. Diehl ve Cerny (2021)'e göre kadınların yaptığı ve erkeklerinkine oranla daha kompleks olan bu "kısa mobiliteler zinciri" yolların ışıklandırılması ve güvenliğini öncelikli hale getirir. Yeni çalışmalar göstermektedir ki, bir strateji olarak erkeklerin AB topraklarına girebilmesini kolaylaştırmak için kadınların ve çocukların bir erkeğin eşliği olmaksızın sınır ötesi hareketleri artış göstermiştir, bu pratiklerde kadınlar ve çocukları erkekler takip etmektedir (Freedman, 2016: 19).

Uteng (2018) erişimin gelişmekte olan ülkelerde kilit bir kavram olduğunu ve mobil erişim de dahil olmak üzere her türlü kaynağa erişimin kadınları güçlendiren etkisinden söz etmektedir. Penttinen ve Kynsilehto (2017: x) ise hareket edememeyi güçsüzleştiren, hareketi ise güçlendiren birer eylem olarak gören yaygın kavramı feminist açıdan eleştirir. Aynı şekilde Penttinen ve Kynsilehto'nun (2017) mobilite yaklaşımı, göç araştırmalarının göçü ekonomik ve küresel üretim temelli "çeken ve iten" etkenlere dayandırmasına feminist bir eleştiridir. Bu itme çekme modeline göre göç eden rasyonel bireyler erkeklerdir ve kadınlar onları izleyenler konumuna indirgenir (Penttinen ve Kynsilehto 2017).

FARKLI ÖLÇEKLERDE HAREKETLİLİK TARTIŞMALARI

Aşağıdaki bölümlerde çalışmamızın temalarını kent, ulusal ve uluslararası olmak üzere üç ölçekte ele alarak analizlerimizi yapmaya devam edeceğiz.

KENTSEL DÜZEYDE HAREKETLİLİK: ENGELLER VE ARAÇLARA BAKIŞ

Kent mekânının hareketlilik ile deneyimlenmesine ilişkin literatürde üç temel boyut dikkat çekmektedir: (1) kentte en hareketli gruplar; (2) hareketliliği mümkün kılan, teşvik eden veya zorlaştıran, engelleyen etkenler; (3) kentsel hareketlilik biçimleri üzerinden kentin yeniden deneyimlenmesi. Birinci boyutta kent-içi hareketlilik farklı aktörlerin demografik özellikleri dikkate alınarak incelenmektedir. İkinci boyutta hareketliliği kolaylaştıran, teşvik eden modeller sunulup tartışılmaktadır. Üçüncü boyutta ise mikro mobilite gibi tartışmalarla mobilite çalışmalarının, kent çalışmaları ve kent sosyolojisi ile kesiştiği alanda, kent içi ulaşım ve taşımacılığın büyüklüğü, hızı, niteliği ve güvenliğine ilişkin tartışmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Mikro mobilite ile kentsel mekânı deneyimleme biçimlerini ele alan çalışmalar da mevcuttur. Kentsel mekanda yürüme ve elektrikli scooter ile kenti deneyimleme üzerine olan yazılar bu açıdan çok yeni ve ilginçtir. Bu bölümde mobilite literatüründeki fiziksel hareketliliğe ilişkin yeni tartışmalara da yer verilmektedir. Örneğin

McKenzie (2019) tarafından yeni bir mikro hareketlilik trendi olarak ele alınan elektrikli scooterların kullanımına ilişkin tartışmada kent içi ulaşımın erişilebilirliğini artıran bir etken olarak bilgi edinme hizmetlerinin de altı çizilmektedir.

Öncelikle kentsel mekânın tüm kentliler tarafından kullanılması ve kentlilerin kentsel ulaşımına ilişkin kullanım ve erişimlerini inceleyen çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar arasında Kamacı (2014), Karasu-Asnaz (2019) ve Özispa ve Arabelen'in (2020) araştırmaları dikkat çekicidir. Kamacı (2014) 2000 yılında İstanbul'da kent-içi hareketlilik ve sosyo-mekansal değişimi incelediği yazısında, 2000 nüfus sayımı İstanbul ham veri seti kullanılarak yoğunlaşma katsayısı (Location Quotient=LQ) analizi yapmıştır. Analiz sonuçlarına göre; gençler, üniversite mezunları, işverenler ve küçük hane halkları en hareketli gruplardır. Yaşlılar, ilköğretim mezunları, işsiz ve geniş aileler ise en hareketsiz grupları oluşturmaktadır. Kamacı'nın bulguları arasında demografik olarak yaş ve hane halkı büyüklüğü arttıkça kent-içi hareketliliğin azaldığı, eğitim arttıkça ise hane halkının kent-içi hareketlilik oranlarının arttırdığı bulunmaktadır. Yüksek statü ve gelir grubunun diğer gruplara kıyasla kent-içi hareketliliğinin daha yüksek olduğu ve kentin mekansal düzenlenmesinin bu grubun hareketlilikleri ve ihtiyaçlarına göre şekillendiğini ortaya koyan bu yazı son dönemde barınma hakkına ilişkin tartışmalara ışık tutmaktadır. Kamacı'nın çalışması demografik açıdan dezavantajlı grupları ortaya koyma açısından önem taşımaya rağmen kent-içi hareketlilik olgusunu değerlendirirken toplumsal cinsiyeti bir ölçüt olarak ele almamaktadır. Kentsel deneyimde mobilitayı ele alan Karasu-Asnaz (2019) bu çalışmada çeşitli akıllı şehirlerin modelleme yaklaşımlarının sistematik karşılaştırmasına dayanarak, farklı kıtalarda bulunan beş temsili akıllı kenti değerlendirmek için boyutlar ve unsurlar içeren bir çerçeve geliştirmiş ve karşılaştırma sonuçlarını sunmuştur. Yazar çalışmasında akıllı kent kavramının bir bileşeni olarak *akıllı mobilite* kavramını toplu taşımaya verilen önem üzerinden tanımlamaktadır. Bu kavramsallaştırmaya göre, çeşitli düzeylerde, temel ulaşım ve yerel erişilebilirlik, tam erişilebilirlik, sürdürülebilir, yenilikçi ve güvenli ulaşım sistemleri; entegre ödemeli çok modlu ulaşım; trafik kontrolünde aşamalı Bilgi İletişim Teknolojileri (BİT), uluslararası erişilebilirlik; bilişim altyapısı olarak akıllı mobilite ile yenilikçi ve güvenli ulaşım sistemleri akıllı kentlerdeki akıllı ulaşımın alt unsurlarıdır (Karasu-Asnaz 2019: 106). Karasu-Asnaz'ın bu çalışması kentsel ölçekte bir gelecek projeksiyonu da içermekte ancak kadın, erkeklerin ve LGBTİQ+ bireylerin kenti aynı şekilde ve düzeyde kullanamamalarına ilişkin herhangi bir tartışma ve değerlendirmeye yer vermemektedir. Özispa ve Arabelen (2020) çalışmalarında, engelli bireylerin toplu taşıma hizmetlerinden aldıkları verimi iyileştirecek stratejiler önermektedir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde engelli bireylere yönelik olarak tasarlanmış ulaşım stratejileri ve devlet

politikalarını inceleyen bu çalışma, Türkiye için öneriler sunmaktadır. Öncelikli öneri taşıma süreci ile ilgili bilgi edinme ihtiyacına yönelik stratejilerin geliştirilmesidir. Bu çerçevede bu çalışma farklı toplumsal cinsiyet kategorilerinden engellilerin toplu taşımada farklı erişim, kullanım ve deneyimleri ile bu konuda bilgi edinmede karşılaştıkları farklılıklara ilişkin bir tartışma içermemektedir. Özellikle büyük şehirlere odaklanan bu çalışmalar farklı demografik grupların farklı kentsel mekan ve araç kullanım ve erişim deneyimini varsaymakta ve çalışmalarının temel odağına bu farklılığı koymaktadır. Bu çerçevede, yaş, eğitim, hanehalkı türü, çalışma durumu ve engellilik gibi demografik kategoriler dikkate alınsa da toplumsal cinsiyete dair bir analize rastlanmamış olması büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Son dönemde yürümenin yanı sıra kent-içi mobilitenin yeni araçları olarak elektrikli bisiklet ve elektrikli scooter gibi araçlara ilişkin araştırmalar da dikkat çekmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kentsel hareketlilik literatüründe yürümek ve/veya bisiklet, elektrikli bisiklet ve elektrikli scooter gibi araçların kullanımının önemi vurgulanmaktadır. Benzer bir savla Yerli (2019), sürdürülebilir kent içi hareketlilik olgusunu Avrupa Birliği ve Türkiye’de mevcut durumu karşılaştırarak ele alınmıştır. Türkiye’deki büyükşehir belediyelerine bir anketin uygulandığı çalışmada, Türkiye’de sürdürülebilir kent içi hareketlilik türlerinden bisikletli ulaşımın temel eksik olduğu ifade edilmektedir. Yerli (2019), bisikletli ulaşımın Türkiye’deki şehirler için sürdürülebilir kent içi hareketlilik için önemli bir çözüm olduğunu belirtmektedir. Bu konuda yazılmış bir diğer çalışma, Bölen ve Çeliker’in (2021) paylaşımlı elektrikli scooter hizmetleri üzerine olan çalışmalarıdır. Yazarlar 2020’de Türkiye’de 35.000 civarında paylaşımlı e-scooter olduğunu ve bugüne kadar 10 milyon paylaşımlı elektrikli scooter yolculuğu yapıldığını belirtmiştir. Yazarlar, Kim ve diğerleri (2007) tarafından geliştirilmiş Değer Temelli Benimseme Modeli (DTBM) ile elektrikli scooter hizmetlerinin benimsenmesini etkileyen faktörleri incelemektedir. 118 üniversite öğrencisi ile yapılan anketlere dayanan çalışmada, bu araçların kentsel mekanda gençlerin mikro hareketliliği için önemli olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu araçları kullanmanın ekonomik maliyetinin gençler, özellikle de düşük gelir grubundan gençler, için caydırıcı bir etken olduğu belirtilmiştir. Benzer bir çalışma da Turan ve Berat Efe (2020) tarafından yürütülen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi’nde elektrikli bisikletlerin kullanımına ilişkindir. Özellikle kampüs içinde hava kirliliği ve enerji tüketiminin azaltılmasına yönelik olarak elektrikli bisiklet bir çözüm olarak önerilmekte ve kampüs için bir model sunulmaktadır. Bu çalışmada yakın geçmişte küresel düzeyde hareketliliği durduran ve yeni hareketliliklerin ortaya çıkmasına neden olan COVID 19 salgınına da değinmeden geçmek istemedik. COVID 19 sonrasında kentlerin pandeminin etkilerini en aza indirmek ve kentsel direnci artırmak için yeniden yapılanmasının gerekliliği tartışılmıştır. Bu tartışmaların

ortak paydası sürdürülebilir hareketlilik kavramına yapılan vurgudur. Bu çalışmalar COVID 19 tedbirlerine bağlı olarak büyük ölçüde değişen kentsel hareketlilik kalıplarını incelemektedir. Eşki Uğuz ve Yılmaz (2021), salgının, ulaşımı toplumsal ve mekânsal adalet ekseninde ele alacak ve araç için tasarlanmış mekan yerine insanı merkeze alarak mekanı yeniden kurgulayacak anlatılara olan ihtiyacımızı fark etmemize neden olduğunu belirtmektedir. Yazarlar pandemi sonrası güvenli ve sağlıklı hareketlilik için sürdürülebilir ulaşımda `Kaçınma, Değişim, Gelişim` yaklaşımını önermektedir. Özellikle sosyal mesafenin birdenbire zorunlu hale geldiği pandemi döneminde, bisiklet ve scooter kullanımında bir artışın yanı sıra e-bisiklet ve e-scooterların popüleritesinde yaşanan artış `Kaçınma, Değişim, Gelişim` yaklaşımının benimsenmesinde kolaylaştırıcı olabilir. Aytar Sever (2020) ise yine COVID 19 pandemisine bağlı olarak bireylerin karavan, tekne gibi hareketli mekanları tercih ettiğini belirtmektedir. Bu mekanlar hareketliliği sağlarken aynı zamanda barınma ve korunma ihtiyaçlarını da sağlamaktadır. Işıldar ve Öcalı (2021) çalışmalarında Ankara'da COVID-19 pandemisinin toplu taşıma araçlarının kullanımına etkisini incelemektedir. Türkiye'de COVID-19 pandemisi nedeniyle 16 Mart 2020'de başlayan kısıtlamaların uygulanması ve 24 Mart 2020 tarihinde toplu taşıma araç kapasitesinin %50'ye düşürülmesiyle Nisan 2020'de Türkiye'de hareketliliğin %75 ve toplu taşıma kullanımının %60-73 azaldığını belirten yazarlar, Ankara'da ise Nisan 2020'de toplu taşıma kullanımını %87 azaldığını ve özel taşımanın oranı %50'nin üzerine çıktığını ifade etmektedir. Pandeminin dünyanın birçok ülkesinde ulaşım arzında çok ciddi bir dönüşüm ve çeşitliliğe neden olduğunu belirten yazarlar, toplum taşımayı destekleyen, yaya öncelikli ve merkezli, mikro hareketlilik türlerinin desteklenmesini önermektedir. Toplumsal cinsiyet çalışmalarının 1990'lardan itibaren Türkçe literatürde bir olgunluğa ulaşmış olmasına rağmen özellikle şehir ve bölge planlama gibi alanlarda kentsel mekanda hareketlilik konusunda yapılan çalışmalarda bu boyutun eksik olması dikkat çekicidir.

Öte yandan kentsel mekanın kullanımında toplumsal cinsiyet boyutunu dikkate alan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemekte, kent çalışmaları, şehir ve bölge planlama, sosyoloji ve felsefe gibi alanların sınırlarını birbirine yaklaştırarak katkı sunmaktadır. Bu yaklaşıma örnek bir çalışma olarak Önen'in (2016) çalışması ele alınabilir. Önen (2016: 289) bir mobilite biçimi olarak kentte yürümenin sıradan bir hareket olmadığını ve kenti deneyimleme biçimi olarak geçmişte birçok düşünürün ilgisini çektiğini belirterek, yürümenin tarihsel, sınıfsal konuma ve cinsiyete göre değişen bir deneyim olduğunu belirtir. Yürümenin kamusal alanda gerçekleştiği için farklı gruplardan bireyleri karşı karşıya getirdiğini ve olası bir diyalogu mümkün kılarak toplumsal hayatı demokratikleştirdiğini ifade eder. Yazısında yürümenin tarihsel olarak nasıl değiştiğini Simmel,

Engels ve Benjamin'in çalışmalarından bir izlekte sunan Önen (2016: 301), yürümenin "sıradan bir hareketlilik biçimi olmaktan öte kentsel mekânda önemli bir pratik eylemlilik ve sosyolojik olarak da kenti eleştirel olarak yeniden düşünmek ve keşfetme"nin bir yolu olarak irdeler. Önen çalışmasında "bir mobilite biçimi olan yürümeye ve yürüyüşçülere kentsel mekân ve modernite üzerinden" bakarak, yürümenin "hem Urry'nin de tartıştığı üzere yönetimsellikle ilgili olduğunu, hem de kenti tanımak için etnografik ve idiografik bir teknik olarak kullanıldığını" ifade etmektedir. Çalışmanın en önemli katkılarından biri de kamusal alan içerisinde gerçekleşen yürümenin yeni ve hızlı ulaşım biçimlerine rağmen temel bir sosyal aktivite olmayı sürdürmekte ve bu aktiviteye ilişkin toplumsal algının değişmekte olduğuna değinmesidir. Önen (2016) toplumsal sınıf ve cinsiyetin bu tür hareketlilik deneyimini ve bu aktiviteye dair algıyı şekillendirdiğini de belirtmektedir. Benzer bir yaklaşımla, Kaypak (2014) da kentlilerin farklı toplumsal konumlarına bağlı olarak birbirinden farklılaşan kent deneyimlerine sahip olduğunu belirtir. Kaypak analizinde 1980'lerde tüm dünyada egemen hale gelen neoliberal ekonomi politikalarının kentsel mekanla farklı grupların kurduğu ilişkiye etkisini incelemektedir. Yazar, arkaplan bilgisi olarak, 1980'lerde başlayan neoliberal ekonomik politikaları ve yapısal uyum programları sosyal devlet anlayışını dönüştürdüğünü veya sosyal devlet anlayışı olmayan ülkelerde derin toplumsal eşitsizliklere neden olduğunu belirtir. Kaypak'ın ifade ettiği kente çoğulcu yaklaşımlar ile, "kimlikler ve mekânlar sabit, durağan, saf, nesnel, iktidarsız değil; ilişkisel, değişken, melez, öznel, iktidar içeren olgular" olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Kurdoğlu, 2011: 111 akt. Kaypak 2014: 349). Kaypak (2014: 348-49) kentin hep muktedirler bakımından incelendiğini, kentin cinsiyetli ve eril yönünün çalışılmadığını belirtmektedir. Kente daha genel bir yaklaşımla bakan bu çalışmaların yanı sıra belli bir kent özelinde yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Şafak (2020: 34) kadınların Nevşehir ilini deneyimlemesi hakkında yaptığı çalışmada kadınların kente erişimini engelleyen en önemli şeyin evişi sorumluluklar ve yeniden üretim faaliyetleri olduğunu görmüştür. Katılımcılar kentsel alanlara erişimde en güvenilir yerleri alışveriş merkezleri olarak nitelerken, parkları güzel ve temiz bulmamakta, kentte ışıklandırma yeterli olmadığı ve kentin bazı bölgeleri güvenli olmadığı için o bölgelere gitmemeyi veya gece dışarda olmamayı tercih ettiklerini belirtmektedirler (Şafak 2020: 37-39). Bu çalışma mobilite çalışmalarının kenti deneyimlemenin ve kent içindeki mobilitelerin ne denli cinsiyetli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Oya Yeşim Armağan'ın (2022) İstanbul'da kadınların deneyimleri üzerinden ev, iş ve ikisi arasındaki mekânsal hareketlilikleri tartıştığı yüksek lisans tezinde iş ve evin ilişkilendiği üç farklı mod olarak işe gidip gelme, evden çalışma ve evde çalışma pratiklerini coğrafya disiplininin 'hareketlilikler'i dikkate alarak incelemektedir. Armağan tezinde mekânsal hareketlilikler yoluyla ev ve işin

kültürel ve toplumsal inşasına eleştirel olarak yaklaşır ve toplumsal olarak kurulmuş cinsiyetli karşıtlıkları açığa çıkarmayı hedefler. Tezde hareketliliği incelemek amacıyla İstanbul'da yaşayan ve düzenli olarak ücretli bir işte çalışan 8 kadın ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş, eşlik edilen işe gidış geliş/evden çalışma/evde çalışma rutinindeki gözlemler ve bu eşlik edilen rutinler sırasında kadınların anlatılarının kaydı alınmıştır. Tezin bulgusu evin ve işin hem kentsel alanda hem de evsel alanda bir müzakere halinde olduğu ve bu alanların toplumsal cinsiyet ve konular dikkate alındığında tek bir model çizilemeyecek kadar karmaşık olduğudur. Armağan tezinde mimarlık disiplini, mekanları sabitlikler üzerinden incelemek yerine çoklu, öznel ve diferansiyel coğrafyalar aracılığıyla mekânsal hareketlilikleri dikkate alarak yeniden düşünmeye davet eder. Kadınların deneyimlediği bir başka kentsel mobilite ev işçiliğidir. Hilal Kara 2016 yılında yazdığı yüksek lisans tezinde kadın ev işçilerinin kentsel pratiklerini, gündelik ve mekânsal hareketliliklerini ve onların kenti nasıl algıladıklarını incelemektedir. Kara tezinde ev içi emeğin kamusal alanla ikincil olarak kurgulanan ilişkisine karşı, ev içi emeğin mekânsallığı ve kent mekânı içerisindeki pozisyonunu dikkate alarak, Ankara'da yaşayan 32 ev işçisi kadın ile yapılan derinlemesine görüşmelerle kadınların kent hikâyelerini ve onların gündelik/mekânsal hareketliliklerini araştırmaktadır. Kara'ya göre, ev işçileri yeniden yapılanan ekonomik ve politik yapının üretimi olan sınıfsal ilişkileri ve üretim mekânlarını gözleyen ve deneyimleyen öznelerdir. "Her gün kendi evinden bir başka eve gidip gelen, iki ayrı sınıfsal yapıyı barındıran mekânlara temas eden" 32 kadına "kent hikâyelerinin izinde, sınıfsal karşılaşmaların yol-ev halinin nasıl olduğu, işverenin nasıl tanımlandığı, kadınların kenti nasıl gördüğü, deneyimlediği, emeğin ne ifade ettiği" sorulmuştur (Kara 2016: 113). Kara'nın bulguları kentte işçi sınıfı kadınların hareketliliklerini anlamak açısından önem taşır. Kara çalışmasında Ankara'da ulaşım ücretleri, otobüs güzergâhları kadın emekçiler düşünülerek kurgulanmadığını ve 2010 sonrası yapılan düzenlemelerin bu grubun hayatlarını daha da zorlaştırdığını belirtmektedir. Kara'ya göre, "kentnin büyüme biçimi ve yönü, emekçilerin hayatlarını da şekillendirmekte", "kent içi hareketliliğin biçimi kent sakinlerine baskı kurar ve uygularken, kadın ev işçilerine görece daha fazla baskı kurmakta"dır (Kara 2016: 121). Kadınlar kenti yol hikâyeleri yani bizim ifademizle mikro mobiliteler veya kısa mobilite zincirleri ile tanımlarken, mekanla bağ kurarak yaşama deneyimleri sadece kendi ikamet ettikleri mahalle ile, sosyalleşme mekan-zamanı ise ev iş arasında geçen otobüs yolculukları sınırlı kalmaktadır.

Toplumsal cinsiyet perspektifini dikkate alan çalışmalar arasında, Aybüke Akgün'ün (2019) kentsel hareketliliğe farklı toplumsal cinsiyet kimliklerinin deneyimleri çerçevesinde bakan ve Şehir ve Bölge Planlama alanında yazılan tez çalışması dikkat çekicidir. Akgün çalışmasında LGBT+ bireylerin queer sosyo-politik ve mekânsal varoluşu üzerinden İstanbul'daki gündelik

hareketliliklerini incelemektedir. İktidar mekanizmalarının kadın erkek ikiliği üzerine kurulu bazı davranış kalıplarını dayatması queer hareketliliklerini sınırlandırmakta ve aynı zamanda sınırsızlaştıran bazı alanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Yukarıda da değinilen mobilite adaleti kavramı çerçevesinde queerlerin günlük kentsel hareketlerini engelleyen etkenlere karşı politikalar geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan çalışma, yöntemsel olarak 10 LGBT+ birey ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Teorik çerçeve olarak kentsel alanda iktidara karşı oluşan queer coğrafya literatürüne dayanan çalışmanın temel bulguları görüşülenlerin bazı toplu taşıma araçlarını diğerlerine kıyasla tercih ettiğini, bu ulaşım araçlarının güzergahına bağlı olarak da kentin bazı semtlerine gidişin zorlaştığı ve hareket imkanının azaldığı; var olan ulaşım aracı seçeneklerinin hareketliliği arttırmadığı, bazı semtlerin sıkıştırılan hareketlilik alanı oluştururken bazılarının ise sınırsız hareketlilik imkanı sunduğudur. Akgün (2019) bu farklılıkların ardında toplumsal baskı unsurlarının ve ayrımcılık pratiklerinin yattığını ifade etmektedir. Sonuç olarak, bu durumun queer hareketliliği sınırlamakta olduğunu, LGBT+ bireylerin kentin çoğu alanında kendilerini güvende hissetmediği ve bazı kentsel alanlara sıkışmış şekilde gündelik hayatlarını sürdürmelerine neden olduğunu belirtmektedir.

ULUSAL ÖLÇEKTE HAREKETLİLİK ÇALIŞMALARI: GEÇİCİ YER DEĞİŞTİRMENİN İNCELENMESİ

Türkiye’de yayınlanmış tez ve makaleler kapsamında ulusal ölçekte hareketlilik çalışmaları kentsel hareketlilik çalışmalarına göre daha sınırlıdır. Bunun bizce en önemli nedeni ulusal ölçekteki hareketliliğin büyük kısmının göç literatürü kapsamında ele alınmasıdır. Türkiye’de 1960’lardan itibaren köylerden kentlere hareketlilik göç literatürü kapsamında ele alınmıştır. Bu çalışmada ise ulusal ölçekte hareketlilik kapsamında göçebe, işçi/çalışan ve turizm hareketlilikleri incelenmektedir. Üç konunun da göç literatürü yerine mobilite teorisi kapsamında ele alınmasının nedeni söz konusu hareketliliklerin “geçici” olarak görülmesi olabilir.

Öncelikle ulusal ölçekteki çalışmalarda iklim ve coğrafi koşullara bağlı olarak yüzyıllardır sürdürülen göçerlik ve yaylacılık deneyimlerine ilişkin literatürde hareketlilik vurgusu göze çarpmaktadır. Alkan’ın (2019) coğrafya disiplini çerçevesinde yaptığı çalışma göçebe hareketliliklerini incelemesi açısından önemlidir. Siirt’teki göçer aşiretlerin yıl içindeki hareketliliği ve bu hareketlilik kapsamında kat ettikleri göç yollarını inceleyen yazar, araştırmasını gezi, gözlem ve arazi incelemesi yöntemlerini kullanarak yürütmüştür. Göçer aşiretler kış aylarını Siirt’te geçirirken, yazları Bitlis, Van, Muş, Şırnak ve Hakkari’de yaylalara çıkarlar. Yazar, dikey yönde gerçekleşen ve hayvan sürülerinin biyolojik ve iklimik koşullara uygun olarak yer

değiştirmesini hedefleyen bu hareketliliğin binlerce yıldır aynı bölgede sürmekte olduğunu belirtmektedir. Yaylaya çıkışta üç farklı göç yolu kullanan aşiretler göç boyunca karşılaştıkları güçlükler dolayısıyla hayvancılık ve yaylacılık faaliyetleri açısından önemli olan bu yaşam tarzını sürdürmekte zorlanmaktadır. Alkan yayla ve kışlak sahalarındaki mülkiyet sorunu, mera kiralalarının yüksek olması, devlet tarafından gerekli sosyal ve ekonomik desteğinin sağlanamaması ve bölgede yaşanan çatışmaların göçer hayvancılık hareketlerini güçleştirdiğini, bu etkenlere karşı bazı altyapısal sosyal hizmet ve desteklerin sunulması gerektiğini vurgulamaktadır. Alkan'ın çalışmasında toplumsal cinsiyet boyutuna dair özel bir vurgu yer almaz iken, Albayrak ve Yılmaz çalışmalarında toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve kadınların yaylacılık deneyimlerine odaklanmaktadır. Albayrak ve Yılmaz (2022) ise Doğu Karadeniz'deki yaylacılık pratiğini incelemektedir. Çalışma aile içi iş bölümünde erkekler çalışmaya başka illere ya da ilçe merkezine giderken kadınların ise Artvin ve çevresindeki yaylacılık hareketlerinde etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Kadınlar yaz dönemlerinde yaylaya gidip hayvancılık yapmakta, hayvancılık ve süt ürünlerinin yapılması yanı sıra doğaya ve bitki örtüsüne dair yerel bilginin taşıyıcısı olmaktadır.

Ulusal ölçekte hareketliliğe ilişkin bir diğer boyut ise işgücü hareketlilikleridir. Alanyazında mevsimlik tarım işçileri olarak geçen işçilere ilişkin çalışmalarda mevsimlik hareketlilik döngülerine odaklanan ve bu doğrultuda mobilite literatürünü kullanan çalışmaların sayıca az olması dikkat çekicidir. Deniz Pelek (2019) doktora tezinde, Türkiye'deki ekonomik, politik ve jeopolitik değişimlere bağlı olarak, tarımdaki göçmen emeğinin kırsal hareketliliklere olan etkilerini incelemektedir. Pelek mevsimlik tarım göçünün iki temel faktör nedeniyle yükselmekte olduğunu belirtir. Birincisi, 1990'lardan itibaren kol emeği gerektiren tarım işlerinde ücretsiz aile işçilerinin yerini mevsimlik göçmen işçilerin almasına yönelik artan talep; ikincisi ise, iç, dış ve bölgesel politikalar ile şekillenen yeni göç dalgalarına bağlı mülteci, düzensiz göçmen ve yerinden edilmiş göçmen gibi değişen göçmen tarım işçisi profilidir. Pelek (2019), tezinde mevsimlik tarım işinin "geçici" karakteri ile çatışan yeni düzenlemelerin ortaya çıktığını ve bu tür düzenlemelerin işçilerin yeni bir hareketlilik ve mülksüzleşme deneyimleri yaşamasına neden olduğunu belirtmektedir. Bu yeni hareketlilik 'tekrarlanan' ve yapısal faktörlerle 'kalıcılaşan' kısa süreli hareketlilik olarak tanımlanabilir. İşgücünün hareketliliğine yönelik diğer örnek ise, Alkan ve Erdem'in (2019) çalışmasıdır. Yazarlar, Türkiye'de ulusal boyutta hareketlilik konusunda çok az sayıda yayının olduğunu belirterek çalışmalarının bu alana katkı sunmasını hedeflemektedirler. Araştırmacılar çalışmalarında sağlık personelinin yurt içinde bir bölgeden diğerine hareketliliğini incelemektedir. Sağlık çalışanlarının hareketliliklerini incelemek için İstanbul, Sakarya ve Isparta'da anket çalışması yürüten araştırmacılar yer değiştirmeye neden olan

faktörlerin güvenlik problemleri ve şehrin ekonomik şartları olduğu ifade etmektedir. Nereye yerleşileceğini ise eş durumu ve yerleşilen yerin ekonomik şartları belirlemektedir. İşgücünün mobilitesine dair çalışmalarda toplumsal cinsiyet boyutunun tartışılmadığı görülmüştür. İşgücü kapsamında ele alınan bir diğer grup ise doktora öğrenci ve araştırma görevlisi kimlikleri ile Öğretim Üyesi Yetiştirme Programı (ÖYP) çerçevesinde taşra üniversitelerinden büyük kentlere gelen genç akademisyenlerdir. Bunlar arasında, Çelebi ve Tatık'ın (2012) ÖYP araştırmacılarıyla ilgili programın içeriği hakkında görüşlerini almak üzere yaptığı açık uçlu sorulardan oluşan görüşmelere dayalı çalışması ve Memiş ve Sağır'ın (2013) araştırmacılarla çalışma koşulları hakkında yaptığı çalışması sayılabilir. Aytekin'in (2016) çalışması araştırmacıların akademik doyumuna odaklanırken, Halıcı ve meslektaşlarının (2017) değişik hiyerarşik düzeylerde ÖYP araştırmacılarına odaklanan çalışmaları örnek verilebilir (akt. Sezgin 2001:33). Sezgin'in (2021) çalışması ise ÖYP programına kayıtlı üniversite öğretim elemanlarının taşra üniversitelerinden büyük kentlerdeki üniversitelere gelişleri üzerinedir. Sezgin (2021: 10) çalışmasında, Florida'nın (2003) endüstriyel üretiminin bilgi üretimine dönüşmesine bağlı olarak ortaya çıkan 'yaratıcı sınıf' tanımından hareketle akademisyenlerin mobilitesini inceler. Sezgin'in çalışmasında katılımcıların yüzde 63'ü kadındır (toplam 165). Katılımcılar ÖYP'na iş garantisi, iyi biçimde akademiye hazırlanmak ve istediği üniversitede çalışmayı seçebilme gibi nedenlerle katıldıklarını belirtmektedirler. Programı tamamlayarak gidecekleri ili ve üniversiteyi seçerken katılımcıların dikkat ettiği unsurlar arasında aileye yakınlık, kentin tanıdık olması, metropol kentlere yakınlık, ilgili disiplinin o üniversitede bulunması gibi kriterler bulunmaktadır (Sezgin 2021: 68-72). İşgücü hareketliliklerine odaklanan çalışmalarda toplumsal cinsiyet boyutunun analiz dışında tutulması dikkat çekici önemli bir eksikliklerdir.

Türkiye'de toplumsal hareketlilik çalışmaları arasında yer alan bir grup çalışma turizm hareketliliklerini incelemektedir ve bu çalışmalar mobilite alanyazınına değindikleri görülmektedir. Gürkan (1995) çalışmasında turizmin kısa süreli toplumsal ve mekânsal bir hareketlilik olarak ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Turizm çalışmalarında kadınların yalnız hareketlilikleri dikkat çeken bir konudur. Tükenmez'in (2019) çalışmasına göre, yalnız seyahat eden kadınlarla ilgili son yıllardaki istatistiki verilere bakıldığında, dünya genelinde son yıllarda meydana gelen yalnız seyahate ilişkin %42'lik artışın %45'ini kadınlar oluşturmuştur (Hostelworld, 2018 akt. Tükenmez 2019). Son dönemde kadınların bu deneyiminin küresel ölçekte yaygınlaşmasına dikkat çekkn Tükenmez (2019) çalışmasında arama motorlarında 2016 ve 2017 yılları arasında "yalnız seyahat eden kadınlar" söz öbeğinin yüzde 52 oranında artış gösterdiğini belirtmektedir (Google Search: "Solo Female Traveller", 2018). 1980 sonrası doğan kadınların %26'sı, hayatlarında en az bir kez yalnız seyahat etmişlerdir (Princeton Travel

Report, 2018, akt. Tükenmez 2019). Amerika Birleşik Devletleri'nde ikamet eden kadınların %72'si, yalnız seyahate katılmıştır (Booking Solo Travel Report, 2014). Yalnız seyahat eden kadınların son yıllardaki artışı, sosyal medyaya da yansımıştır ve yalnız seyahat edenlerin sosyal medyada kurduğu sayfanın üyelerinin %85'i kadınlardır (Facebook Solo Travel Society, 2018, akt. Tükenmez 2019). Özellikle Avrupalı yüksek öğrenim görmüş kadınların %80'i, yılda en az bir kez yalnız seyahate çıkmak istemektedir (Jordan, 2016 akt. Tükenmez 2019: 33). Turizm çalışmaları alanından Unutulmaz Turizm Deneyimi ölçeği, Seyahat Memnuniyeti ve Destinasyon sadakati ölçekleri kullanarak yalnız seyahat eden kadınların seyahat memnuniyetini inceleyen Dereli'nin (2021) çalışmasında katılımcıların yüzde 58'i tam zamanlı bir işte çalışmaktadır. Dereli'nin (2021: 126-128) bulgularına göre, eğitim kadınların yalnız seyahat etmesinde belirleyici bir etkidir; en yüksek oranda seyahat eden kadınlar lisans mezunu (yüzde 35.4), en az seyahat edenler ise ilkökul mezunlarıdır (yüzde 0.49). Eğitimin yanı sıra, yaş da kadınların yalnız seyahat etmesinde önemli bir faktördür. Araştırma bulgularına göre, en çok seyahat eden kadınlar 25-34 yaş aralığında (yüzde 5), en az seyahat edenler ise 65 yaş ve üzerindedir (yüzde 0.99). Seyahat eden kadınların yüzde 78'inin bekar olması mobilitenin cinsiyeti açısından dikkat çeken bir unsurdur (Dereli 2021: 135-139). Katılımcıların yüzde 27'si kendisini kültür odaklı turist olarak tanımlamaktadır (s. 140). Seyahat amacı açısından bakıldığında en yüksek iki oran tatil (yüzde 36) ve eğlence (yüzde 22) olarak karşımıza çıkmaktadır (Dereli 2021: 142). Yalnız seyahat eden kadınlar büyük şehirleri tercih etmektedir, katılımcılar en çok İzmir, İstanbul, Antalya ve Ankara'ya seyahat ettiklerini belirtmişlerdir (Dereli 2021: 146). Yine kadınların yalnız seyahat deneyimlerinin irdelendiği Pekiner'in (2019) çalışmasında, Diyarbakır'ı ziyaret eden 27 kadınla yaptığı görüşmelerden yola çıkarak kadınların seyahat motivasyonları (önyargılarla mücadele etme, özgüven kazanma, kendi sınırlarını keşfetme, tek başına plan yapma gibi) ve seyahat engelleri (hastalık, yalnızlık, hırsızlık, güvenlik ve en önemlisi cinsel taciz ve sarkıntılık) aktarılmaktadır. Pekiner'in çalışması yalnız seyahat eden kadınların mobilitesinin önündeki en büyük caydırıcının cinsel taciz endişesi ve riski olduğunu göstermektedir.

Ulusal ölçekteki çalışmalarda hareketliliği deneyimleyenler sadece kadınlar (göçer kadın deneyimlerine yer veren Albayrak ve Yılmaz'ın (2022) çalışmasındaki gibi ya da yalnız kadınların seyahat hareketliliklerini inceleyen Tükenmez (2019), Dereli (2021) ve Pekiner'in (2019) çalışmalarında olduğu gibi) değilse bu tür hareketlilikler toplumsal cinsiyet boyutu dikkate alınarak incelenmemektedir. Bir başka deyişle, ulusal ölçekte hareketlilikte erkekleri de içeren hareketlilik deneyimleri cinsiyet nötr gibi ele alınmaktadır. Ancak kadınlar tek başlarına bu ölçekte hareketlilik deneyimlediklerinde toplumsal cinsiyet boyutu analize dahil edilmektedir.

ULUSLARARASI HAREKETLİLİK: ÖĞRENCİ VE AKADEMİSYEN HAREKETLERİNE ODAKLANMA

Uluslararası ölçekte mobilite kavramı son dönemde öğrenci ve akademisyen hareketliliğini ele alan çalışmalarda sıkça kullanılmıştır. Buna bağlı olarak, anahtar sözcüklerle yaptığımız taramalarda bu alanda yapılmış çalışmaların yoğunluğu uluslararası öğrenci mobilitesini bir tema olarak öne çıkarmıştır. 1975 yılında 0.8 milyon olan uluslararası mobil öğrenci sayısı 2025'te 8 milyona çıkması öngörülmektedir (Statista)._ Brandenburg, Taboadela, and Vancea (2015)'e göre dünyanın en geniş mobilite programı olan Avrupa Birliği Erasmus Programı'na 1987'den 2013'e kadar, 3 milyondan fazla öğrenci 4.000 yükseköğretim kurumu Erasmus hareketliliğine katılmıştır. 56,733 öğrenci, 18,618 mezun ve 4,986 personelle, 34 Avrupa ülkesinde 964 yüksek öğrenim kuruluşunun katılımıyla yapılan çalışmaya göre, katılımcı öğrencilerin programa katılmadan önceki sosyo-ekonomik düzeylerinin katılmayanlara göre farklıdır (Brandenburg, Taboadela, and Vancea 2015: 6). Erasmus öğrencilerinin, programa katılmayanlara göre yüzde elli oranında uzun dönemli işsizlikle karşılaşmayacakları ve mezuniyetlerinden 10 yıl sonra üst düzey yönetici olma olasılıklarının daha yüksek bulunmuştur. Katılımcıların yüzde 80'i ise Avrupa değerlerine bağlılıklarını ifade etmiştir (Brandenburg, Taboadela, and Vancea 2015: 5-7).

Uşar'ın (2019) Eurobarometer araştırmaları sonuçlarından yapılan doküman analizine dayanan tezinde üye ülkelerdeki vatandaşların AB'nin en iyi tarafının serbest dolaşım (yüzde 56) ve AB içindeki barış olduğu (yüzde 56) görüşünde olduğunu, bu iki olumlu özelliği de Erasmus öğrenci değişim programının (yüzde 24) takip ettiğini ortaya koymaktadır. Uluslararası öğrenci mobilitesinin giderek ve hızla artmasıyla birlikte bu konudaki literatür dünyada da, Türkiye'de de gelişmektedir. Bu tema altında öğrenci hareketliliğinin motivasyonları ve nedenleri, örüntüleri, bunlara ilişkin politika ve düzenlemeleri inceleyen 'yükseköğrenimin uluslararasılaşması ve izleme çalışmaları' biçiminde özetlenecek zengin bir literatürden söz edilebilir. Biz bu başlık altındaki çalışmaları (1) Türkiye'den Avrupa'ya öğrenci hareketlilikleri, (a) (Avrupa ülkelerine doğru hareketliliğe bağlı öğrencilerin yabancı dil becerisi kazanımları (b) kültürlerarası iletişim ve Avrupalı kimliği; (2) Üçüncü ülkelerden Türkiye'ye yönelik öğrenci hareketlilikleri sonrası öğrenci deneyimleri olarak ayırdık.

Öğrenci, öğretmen, personel ve akademisyenlerin sınır ötesi mobilitelerine ilişkin çalışmaların bir kısmı dil eğitimi ve dil becerisi konularına odaklanmaktadır. Altıntaş (2021) 213 yükseköğretim öğrencisinin katılımı ile bir anket çalışması yapmış ve Erasmus zorunlu OLS test sonuçlarını kullanarak veri toplamıştır. Katılımcıların dil becerilerini gramer, sözcük

dağarcığı, okuma, dinleme, yazma ve konuşma bakımından irdelerken, yükseköğrenimin uluslararasılaşması çerçevesini kullanmıştır. 1987’de başlayan Erasmus programında öğrenci sayısı 2020 yılında 10 milyona ulaşmıştır (EC, 2020d, akt. Altıntaş 2021: 10). Çalışma bu artan hareketliliğe bağlı olarak, İngilizce yabancı dil Erasmus değişim programı ile Türkiye’den yabancı ülkelere giden yaşları 19-24 arası olan 122 erkek 91 kadın toplam 213 öğrencinin katılım öncesi, sırası ve sonrasında dinleme, okuma, gramer ve sözcük dağarcıkları bakımından gelişimlerini irdelemektedir (Altıntaş 2021: 60). Katılımcılar Erasmus Programının profesyonel becerilerini geliştirdiğini ve yeni fikirler üretmelerine yardımcı olduğunu (Altıntaş 2021: 90) ayrıca bilgilerini derinleştirmelerine ve özgüvenlerinin artmasına neden olduğunu belirtmişlerdir (Altıntaş 2021: 91). Mulcar’ın (2022) çalışması dil becerileri kazanımı ve kültürel dönüşümü birlikte ele alan bir çalışmadır. Mulcar (2002) AB’nin Erasmus Plus KA2 programına katılan lise öğrencilerinden 84’ü ile yaptığı anket ve bunlardan 15’i ile gerçekleştirdiği görüşmelere dayalı olarak, AB değişim hareketliliğinin başka kültürlerle duyarlılık kazanma ve İngilizce öğrenme konusunda yararlarını gördüklerini belirtmektedir. Araştırmada Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeği ve İngilizce Öğrenmeye İlişkin ölçekler kullanılmıştır. Katılan lise öğrencilerinin yüzde 60’ı kadın, yüzde 40’ı erkek olup bütün katılımcılar 2017-18 akademik yılında Erasmus Plus programından yararlanmış öğrencilerdir (Mulcar 2022: 49). Kültürlerarası Duyarlılık ölçeği programa katıldıktan sonra katılımcıların kültürlerarası duyarlılık düzeylerinde bir artışa işaret etmektedir (Mulcar 2022: 59). Ayrıca katılımcılar arasında İngilizceye ilişkin tutumda bir olumlu artış gözlenmiştir (Mulcar 2022: 66). Avrupalı kimliğinin gelişmesine odaklanan çalışmalardan biri de Kağnıcı’nın (2016) çalışmasıdır. Kağnıcı çalışmasında hareketlilik sonrası Erasmus Plus Programme Key Action 1 (2014-2020) programının uluslararası işbirliğini artırmanın yanında Avrupalı değerleri ve Avrupalı kimliğini deneyimlemeyi hedeflediğini belirtmektedir. Çalışmanın temel bulgusu 2015-16 Güz döneminde programa katılan 140 öğrenci (74 önce 66 sonra olmak üzere) ile programa katılmadan önce ve katıldıktan sonra yaptığı anket ile programın Avrupalı kimliği oluşumuna çok katkısı olmadığıdır. Türkiye’de neredeyse tüm üniversitelerin dahil olduğu program (Kağnıcı 2016: 27) olan Erasmus Programı’nın Akdeniz Üniversitesi’ndeki hareketliliğe etkisini analiz eden Aybar’ın (2016) 133 öğrenci ile yapılan anket çalışmasına göre, Akdeniz Üniversitesi yüksek lisans ve doktora düzeyindeki öğrencilerin Erasmus Programına katılımda akademik deneyime önem verdiklerini görmüştür. Hareketlilikten yararlananların %80,5’i “Akademik” amaçlı gitmek istediğini belirtmiştir (Kağnıcı 2016: 45). Akademik unvanı olmayan öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, uzmanların ise hareketlilik sonrası yurtdışı deneyime daha fazla önem atfetmiş olduklarını izlemiştir. Özellikle Batı Avrupa ülkelerine giden öğrencilerin yabancı dil gelişimi

konusundaki algısı diğer ülkelere gidenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Öğrencilerden hareketliliğe katılanlar en çok “kültürel” (%98, 3), ardından “Avrupa deneyimi” (%94,9) son olarak da “yabancı dilini aktif kullanma” (%92,4) amacı ile gittikleri ortaya çıkmıştır.

Birekul ve Alkın'ın (2019) çalışmasında ise, Türkiye'ye gelen uluslararası öğrenci politikası ile Türkiye'nin gelen öğrencilerden beklentileri ve bu öğrencileri hangi politika ve faaliyetlerle beşeri sermaye olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Türkiye'deki resmi ve sivil kurumların öğrencilere sunduğu katkıların öğrencilerin beşeri sermaye birikimlerini nasıl etkilediği de tartışılmaktadır. Araştırmacılar Türkiye'nin etkin bir şekilde bu öğrenciler için sosyal politikalar geliştirmesini, ayrıca sivil toplumla işbirliği içinde öğrencilere farklı beceriler kazandırılarak beşeri sermayenin geliştirilmesi önerilmektedir. Yılmaz'ın (2021) çalışması ise üçüncü ülkelerden Türkiye'ye yönelen öğrenci hareketliliği üzerinedir. İstanbul Üniversitesi'nde eğitim gören 52 öğrenci ile yaptığı görüşmelere bağlı olarak elde ettiği verilerin niteliksel analizine göre çoğunluğu Asya ve Afrika kıtalarından gelen öğrencilerin üçüncü bir ülkeye gitme eğilimlerinin fazla olduğunu bulmuştur. Katılımcıların yüzde 56'sı erkek yüzde 23'ü kadındır. Yılmaz (2021), uluslararası öğrencilerin İstanbul'da yüksek öğrenimi seçme nedenlerini eğitim kalitesi, burs olanakları, yeni bir dil öğrenme olanağı, dini ve kültürel yakınlık olarak açıklarken (Yılmaz 2021: 69-72), katılımcılar karşılaştıkları sorunları dil engeli, kültürel sorunlar, ulaşım sorunu, ikametgah izni sorunu ve yabancılara yönelik önyargı ve ayrımcılık sorunu olarak sıralamışlardır (Yılmaz 2021:79-84). Yılmaz 412 farklı ülkeden öğrencinin İstanbul Üniversitesi'nde eğitim gördüğüne, Türkiye'de uluslararası öğrencilerin sayısında giderek düşen bir eğilime rağmen İstanbul Üniversitesi'ndeki sayısının artışına dikkat çeker (Yılmaz 2021:9). Yılmaz katılımcıların bu ucu açık hareketliliğin belirsizliğinden rahatsızlık duyduğunu aktarır (Yılmaz 2021: 46). Katılımcıların yüzde 63'ü önceden kendi ülkeleri dışında yüksek öğrenim görmek için plan yaptığını belirtirken yüzde 59'ü Türkiye'nin ilk tercihleri olduğunu belirtmiştir (Yılmaz 2021: 66). Yılmaz katılımcıların kendi ülkeleri ile kıyasladıklarında eğitim kalitesi ve yaşam koşulları bakımından Türkiye'yi daha olumlu bulan çevre ülkelerinden gelen öğrenciler olduğunu belirtir (Yılmaz 2021: 67). Katılımcıların yüzde 82'si Türkiye'de olmaktan, yüzde 77'si İstanbul'da olmaktan yüzde 73'ü de İstanbul Üniversitesi'nde eğitim görmekten memnun olduklarını belirtmişlerdir (Yılmaz 2021:87-88). Son olarak katılımcıların yüzde 44'ü mezun olduktan sonra üçüncü bir ülkeye gitmek istediğini, yüzde 39'u ise ülkelere geri dönmek istediklerini belirtmişlerdir (Yılmaz 2021: 95-96). Üçüncü ülkelerden Türkiye'ye gelen öğrenciler hakkında Santara'nın (2016) yüksek lisans tezi Türkiye'deki üniversitelerde okuyan Malili öğrenciler hakkında bir analiz iken, Sadık'ın (2017) yüksek lisans tezi ise Türkiye'deki Kosovalı öğrenciler örneği üzerine

odaklanmaktadır.

Uluslararası öğrencilerin mobilitesinin cinsiyetli olduğu açık olmasına rağmen, yüksek öğretim ve eğitim bilimleri alanından taradığımız çalışmaların çoğunda toplumsal cinsiyet analizi belirgin bir şekilde eksiktir. Çalışmalar katılımcıların cinsiyetlerini belirtilmesi ile sınırlı olup toplumsal cinsiyete dayalı bir farklılık ve eşitsizliğe dair bir mobilite analizi içermemektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkçe literatürde yeni gelişen mobilite çalışmaları kapsamında ele alınabilecek tezler ve makaleler toplumsal cinsiyet perspektifinden incelenmiştir. Bu kapsamda hareketlilik teması çerçevesinde 2000 sonrası yayınlanmış makale ve tezleri taradığımızda, mobilite kavramının Türkiye içinde kentsel ve kentler arası hareketlilikler olarak iç mobiliteler, uluslararası hareketliliklerin de dış mobiliteler kapsamında ele alındığını saptadık. Amacımız doğrultusunda temalar üzerinden var olan yayınların üç ölçekte odaklandığı görülmektedir: kentsel, yerel-bölgesel olarak ulusal ve uluslararası boyutta mobilite deneyimi. Bu üç ölçekte taranan yayınların toplumsal cinsiyet boyutuna odaklanıp odaklanmadıkları, eğer odaklandılarsa ne kapsamda bu boyutu ele aldıklarına ilişkin bir değerlendirmeye yer verdik.

Taranan metinlerde uygulanan metodolojilere bakıldığında geniş bir spektrum ortaya çıkmaktadır. 21. yüzyılda gelişen gözlem, doküman taraması, yerel ve uluslararası istatistiksel verinin analizi ve görüşme/derinlemesine görüşme gibi farklı yöntemlerin kullanıldığı, makro ve mikro ölçeklerde inceleme yapan bir literatür karşımıza çıkmaktadır. Bir başka gözlemimiz, özellikle kent içi hareketlilik, daha spesifik olarak, mikro mobilite konularının mimarlık, şehir ve bölge planlama alanları tarafından ağırlıklı çalışılırken, ulusal ölçekte hareketliliğin sınırlı da olsa coğrafya disiplini çerçevesinde ele alınmasıdır. Uluslararası ölçekte ise ağırlıklı olarak eğitim bilimleri disiplini öğrenci ve akademisyen hareketliliklerini incelemektedir. Bu konuda sosyoloji, demografi ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi alanlardan katılımın da olduğu disiplinlerarası bir yaklaşım önemli ve gereklidir. Mobilite teorisinin kavramsal ve kuramsal katkısının henüz az sayıda çalışmada ve sınırlı olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Öte yandan bu teorik yaklaşım Türkiye’de kentsel, ulusal ve uluslararası hareketliliklerin değişen dinamiklerini anlamak açısından katkı sunma potansiyeli taşımaktadır. Bu yazıda demografi ve göç literatürü açısından mobilite çalışmaları olarak bilinen alanın Türkçe literatürde kullanılmadığını gördük. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu kuram, insan hareketliliklerine ve onları etkileyen şeylerin hareketliliğine ve hareketsizliklere bakarak, göçün sayılara indirgenmiş ve tek boyutlu okuması yerine, yeni gelişmeleri de içerecek şekilde hareketlilikleri daha

etkin inceleyebilir. Türkçe literatürde göçle mobilite meselesinin içiçe geçmiş olmasından dolayı hareketlilik çalışmaları yukarıda tanımlanan kategoriler altındaki disiplinler veya disiplinlerarası alanlarla sınırlı kalmıştır. Bu iki alanın içiçeliğinin göz önüne alan hareketlilik kuramlarına çalışma hem göç hem de hareketlilik çalışmalarına yeni bir ufuk kazandıracaktır. Kısaca demografi ve göç literatürünün mobilite kuramının sesine kulak vermesi gerektiğine ilişkin çağrımızı tekrarlıyoruz. Ayrıca bu çalışmanın sınırlarını aştığı ve göçle ilgisi doğrudan kurulamadığı için kapsam dışı bıraktığımız ancak yakın gelecekte çok önemli olacak iki temel sorun alanı saptadık: Birincisi fiziksel ve sanal mobilite deneyimlerini içerek şekilde yeni mobilite çalışmaları, diğeri ise iklim değişikliği ile ortaya çıkan ulusal ve sınır ötesi düzeyde hareketliliklerdir. Türkiye alanyazınında bu alanlarda mobilite perspektifinin kullanılmadığı saptanmıştır.

Yaptığımız çalışmada kentsel ölçekte mobilite teorisi çerçevesinde yazılan tez ve makalelerin arttığını gördük. Ulusal ölçekte bu çerçeveden yazılan metinlerin sayısı çok sınırlı olup bu çalışmalarda da göç yerine hareketlilik/mobilite kavramının tercih edilmesinin nedeni mekânsal değişikliğin kısa süreliğine ve kimi zaman döngüsellğine yapılan vurgudur. Bu çalışma mobilite teorisinin ulusal boyutta araştırmalara çok sınırlı olarak konu olmasını bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Uluslararası ölçekte ise Erasmus programı çerçevesinde öğrenci ve akademisyen hareketliliklerine dair yazın son yıllarda ciddi olarak artmaktadır, bu kavramın tercih edilmesi yine kısa süreli ve döngüsel bir mekansal hareketliliğe işaret ettiğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu farklı ölçeklerde toplumsal cinsiyetin ele alındığı analizlerin kentte ve kentler arasında/bölgesel yalnız kadın hareketlerinin incelendiği çalışmalarla sınırlı olması oldukça dikkat çekicidir. Bir diğer deyişle, kentsel mekanı yalnız başına deneyimleyen kadınların karşılaştıkları zorluk ve engellere odaklanan çalışmalar, kentsel mekana ulaşımında engelsiz erkeklerin diğer gruplara göre avantaja sahip olduğunu ortaya koymaktadır. LGBTİ+ kentlilerin kentsel mekanı kullanımlarında karşılaştıkları engel ve zorluklara ilişkin çalışmalar ise daha da sınırlıdır. Ulusal ölçekte hareketliliklerde toplumsal cinsiyet boyutunu içeren çalışmalar ise yine yalnız başına göçebelik ya da seyahat deneyimi yaşayan kadınların hareketlilik deneyimlerine odaklanmıştır. Bu çalışmalar disiplinlerarası bir yaklaşımı benimsemektedir. Uluslararası hareketlilikleri dikkate alan literatür ise eğitim bilimleri alanı ile sınırlı olup, son dönemde nicelik olarak artan bu yazında toplumsal cinsiyet körlüğünden söz edilebilir. Bu açıdan bakıldığında, mobilitenin toplumsal cinsiyete bağlı olarak deneyimlenmesine karşın, Türkiye’de bu konudaki literatürde toplumsal cinsiyet boyutunun çok sınırlı olarak dikkate alınması çalışmanın önemli bulgularından biridir. Farklı ölçeklerde hareketliliği ele alırken mobilite ve motilite ile toplumsal cinsiyet arasındaki kesişimsellik perspektifi, mekanla ve mekanlar arasında hareketlilikle kurulan ilişkinin

toplumsal cinsiyet temelinde farklılaştığını ortaya koyması açısından önemlidir. Kadınların ve LGBTİ+'lerin hareket edebilirlikleri erkeklere ve onların kullanımına göre düzenlenmiş mekanlar ve hareketlilik biçimleri ve araçlarına erişimleri açısından değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet temelli bir mobilite adaletsizliğinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Tim Cresswell'in (2006, 2010, 2013) belirttiği gibi, insanların, nesnelere ve fikirlerin hareketliliğine odaklanan mobilite teorisi bağlamında, Hannam, Sheller ve Urry'nin (2006) katkılarıyla gelişen, mobilite literatürünün Türkçede de kendi etki ve bağlamını oluşturmaya başladığı söylenebilir. Kauffman'ın (2014) da belirttiği gibi, yalnızca nesnel fiziksel mesafeleri değil, aynı zamanda ilişki uzaklık ve yakınlıkları da inceleyen ve elektronik, sosyal ve psikolojik mesafeler arasındaki hareketleri/hareketsizlikleri ve bunlar arasındaki ilişkisellikleri de dikkate alan bu kapsayıcı yaklaşımın, disiplinlerarası bir perspektifi benimseyen ve kent ve ulusal ölçekte hareketliliği inceleyen sınırlı sayıda çalışmada, izlerini gördük. Bu çalışmaların Türkiye'de öncü çalışmalar olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede, hareketliliğin ve hareketliliğin kontrolünün, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri göz ardı edilerek incelenemeyeceğine dair Skeggs'in (2004: 48) vurgusunun önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu tür sorgulayıcı bir feminist yaklaşımın kent içi hareketler ve şehirler arası seyahatlere ilişkin yazında ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Skeggs'in (2004) ifadesiyle, "burjuva erkek öznelliği" üzerine kurulu mobilite paradigmasına ilişkin feminist eleştiri çerçevesinde, fiziksel, hayali ve sanal hareketliliklere bağlı akışkanlıkları ve mekanları da statik olmak yerine dinamik olarak ele alarak, inceleyen yeni hareketlilikler paradigmasının bu konuda bir açılım sağlama potansiyelini vurgulamak isteriz. Ancak Sheller ve Urry'nin (2005) de belirttiği gibi, fiziksel olduğu kadar, hayali ve sanal hareketleri de içine alan yeni hareketlilikler çerçevesinden bir yaklaşımın ve bu yaklaşımda toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizliklere dair bir vurgunun Türkçe literatürdeki mobilite çalışmalarında eksik olduğunu işaret ederek, önümüzdeki dönemde disiplinlerarası yaklaşımla bu tür çalışmaların artacağını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Adey, P (2009). *Mobility*. London and NY: Routledge.
- Altıntaş, N. (2021). Erasmus EFL Exchange Students' Beliefs About Their Linguistics and Academic Competences Before and After Mobility. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Akgün, A. (2019). *Kentsel hareketlilikte queer kimliğin gündelik yaşam pratikleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

- Armağan, Yeşim (2022). Cinsiyetli Mekânsal Hareketlilikler: İş ve Evin Müzakere Alanları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aybar, D. H. (2016) Erasmus Hareketliliği Programının Türk Kamu Üniversitelerinin Uluslararasılaşması Sürecine Etkisi. Akdeniz Üniversitesi Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Bauman, Z. (2017a). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (çev.P. Siral). İstanbul: Habitus.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (çev.S. O. Çavuş) İstanbul: Can Yayınları.
- Brandenburg, U.; O. Taboadela, and M. Vancea (2015). Mobility Matters: the ERASMUS Impact Study. *International Higher Education*. 82:5-7.
- Baykara, İ. (2013). Hatay Orta Paleolitik Dönem toplumlarında Mobilité ve Yerleşim Sistemleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53, 2 (2013) 181-199.
- Birekul, M. & Alkın, R. C. (2019). Beşeri Sermaye Olgusu Işığında Türkiye'nin 2010'li Yıllardaki Uluslararası Öğrenci Politikasına Giriş. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 11(2) , 79-92
- Bölen, M. C.; Çeliker, O. (2021). Paylaşımli Elektrikli Scooter Hizmetlerini Kullanma Niyetinde Etkili
- Olan Faktörler. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 35 (3): 1101-1123.
- Castles ve Miller (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (çev. B. U. Bal ve İ. Karabulut). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Cohen, J. H; İ. Sirkeci (2001). *Handbook of Culture and Migration*. Edward Elgar Publishing
- Cover, Rob. (2022). Population, Mobility and Belonging: Understanding Population Concepts in Media, Culture and Society. London, NY: Routledge.
- Cresswell, T. (2006). *On the Move*. London NY: Routledge.
- Cresswell, T. (2010). Mobilities I: Catching up. *Progress in Human Geography*, 35(4), 550-558.
- Cresswell, T. ve P. Merriman (2010). *Geographies of mobilities. Practices, Spaces Subjects*. Routledge.
- Cresswell, T. (2013). *Geographic Thought: A Critical Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell
- Dereli, G. (2021). *Türkiye'de Yalnız Seyahat Eden Kadınlar Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- [Diehl, K. and P. Cerny \(2021\). Women on the Move: Sustainable Mobility and Gender. Women on the Move: Sustainable Mobility and Gender | Heinrich Böll Stiftung | Brussels office - European Union \(boell.org\).](#)
- Deleuze, G ve F. Guattari (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Eşki-Uğuz, H., & Yılmaz, F. H. Kaçınma, Değişim, Gelişim: Yeni Normalde Sürdürülebilir Hareketlilik İçin Bir Anlatı. *İdelakent*, 12(34), 1063-1089.
- Flamm, M. & V. Kaufmann (2004). Operationalising the Concept of Motility: A Qualitative Exploration. Paper presented at the ad-hoc Session of the 32.

- Kongress der Deutschen Gesellschaft für Soziologie* Munich, October 7, 2004.
- Florida, Richard (2003). Cities and the Creative Class. *City & Community*, 2(1), 3–19.
- Freedman, J. (2016). Sexual and gender-based violence against refugee women: A hidden aspect of the refugee “crisis”. *Reproductive Health Matters*, 24, pp.18 - 26.
- ff10.1016/j.rhm.2016.05.003ff. ffhalshs-01441147f
- Green, B. & A. Pécout (2022). How does the UN talk about human mobility? A textual analysis of narratives by IOM and UNHCR on migrants and refugees Working Paper No. 2022/7. Toronto Metropolitan Centre for Immigration and Settlement (TMCIS) and the CERC in Migration and Integration at Toronto Metropolitan University.
- Gibson, H. (2001). Theoretical perspectives on gender and tourism. In Y. Apostolopoulos, S. Sonmez, & D. Timothy (Eds.). *Women as Producers and Consumers of Tourism in Developing Regions* (pp.19-43). Westport: Praeger.
- Hannam, M. Sheller ve J. Urry (2006). Editorial. Mobilities, immobilities and moorings. *Mobilities*. 1(1)1-22.
- Hoyer Lievestad, H. (2016). Motility in Critical Engagements (ed) Noel B. Salazar, Kiran Jayaram, Keywords of Mobility: Critical Engagements. New York: Berghahn Books, p. 133-151.
- İskenderoğlu, K (2021). Sınırları Zorlamak: Türkiye’den Yurtdışına Seyahat Eden Kadınların Kısıtlayıcıları ve Deneyimleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- IOM (2008) World Migration 2008: Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy. [World Migration Report 2008: Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy | IOM Publications Platform](#)
- IOM (2020) World Migration 2020: Managing Mobility in the Evolving Global Economy. https://publications.iom.int/sytem/files/pdf/wmr_2000.pdf
- Işıldar, H. T.; Öcalır, E. V. COVID-19 Pandemisinin Ankara’da Toplu Taşıım Kullanımına Etkisi. *İdealkent*, 12(34), 1125-1145.
- Jarvis, H; P. Kantor; S. Cloke (2009). Cities and Gender. NY London: Routledge
- Kağmıcı, S. (2016). The Impact of EU Mobility Programmes on the Construction of European Identity: A Study on Turkish Erasmus Students. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Kamacı, E. (2014). Kent-içi Hareketlilik ve Sosyo-Mekansal Değişim. 2000 yılı İstanbul’una Bir Bakış. *Artium*, 2(1): 1-15.
- Kara, H. (2016). Understanding Female Domestic Workers’ Daily Mobilities: A Case Study in Ankara. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Karasu- Asnaz (2019). Cornerstones of a Smart City: More Sustainable and More Versatile. *Neşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi* (Enar Özel Sayı) 8: 104-110.
- Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*. 7(1): 344-357.
- Kaufmann, V. (2002). *Re-thinking Mobility*. Burlington: Ashgate
- Kaufmann, V. (2014). *Mobility as a tool for sociology*. *Sociologica*, 8(1), 0-0.
- Kervankıran, İ., M. F. Bağmancı (2020). Turizm Hareketliliğine Karşı İstikametten Bakmak: Türkiye’den Yurt Dışına Olan Seyahatlerin Görünümü. *Gaziantep*

- University Journal of Social Sciences*.2020 19(3): 686-712.
- Kervankıran, İ.; M. F. Bağmancı (2020). Bildiğimiz turizmin sonu mu? COVID-19'un Türkiye'deki turizm hareketliliğine etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*. 76: 19-32.
- Kotzur, M. and L. Amaru (2021). A culture of mobility? Perspectives on the human rights-based migration government In J. H. Cohen and İ. Sirkeci *Handbook of Culture and Migration*. (25-39). Edward Elgar Publishing.
- Leary, J. (2014). *Past Mobilities Archaeological Approaches to Movement and Mobility*. University of Reading Press.
- Kumar, M. and A. Moledina (2017). *Challenging Borders Mobility vs Migration – Challenging Borders (wooster.edu)*
- Massey, D. (1994). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (2005). *For Space*. London NY: Sage.
- McDowell, L. (1999). *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- McKenzie, G. (2019). Spatiotemporal comparative analysis of scooter-share and bike-share usage patterns in Washington, DC. *Journal of transport geography*, 78, 19-28.
- Merriman, P. (2012). *Mobility Space and Culture*. London NY: Routledge
- Mobile Students in the world <https://www.statista.com/statistics/296766/internationally-mobile-students-in-the-world/>
- Mulcar, V. (2019) The Role of Erasmus Plus Ka2 Mobilities in Learners' Intercultural Sensitivity And Attitudes Towards English Language. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Oğuz, G. (2013). Academic Mobility between European Union Countries and Turkey Avrupa ülkeleri arasında akademik hareketlilik ve Türkiye. *Yüksek Öğrenim Dergisi*. 3(3):151-164.
- Önen, S. (2016). Kenti Yürüyerek Keşfetmenin Sosyolojisi. *İdealkent*. 18(7): 286-303.
- Özispınar, N., & Arabelen, G. Fiziksel Engelli Bireyler İçin Toplu Taşımacılığa Yönelik Erişilebilirlik Stratejileri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 227-248.
- Öztürk, E. (2015). Avrupa Birliği Comenius Programı'na Katılan Öğretmenlerin Hareketlilik Programının Etkililiğine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Pelek, D. (2019). Migrant workers in Turkish agriculture: Patterns of mobility and dispossession (1990-2018). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Pekiner, A. B. (2019). Yalnız Seyahat Eden Kadınların Motivasyon Ve Deneyimleri: Diyarbakır'ı Ziyaret Eden Kadınlar Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Batman Üniversitesi, Batman.
- Penttinen, E.; A. Kynsilehto (2017). *Gender and Mobility: A Critical Introduction*. London: Rowman & Littlefield.
- Rivera-Sánchez, L.& F. Lozano-Ascencio (2014). (Eds) *The Practice of Research on Migration and Mobilities*. Springer.
- Sadık, E. (2017). Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Öğrenci Hareketliliğinin Sorunları: Türkiye'deki Kosovalı Öğrenciler Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim

- Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Salazar, N. B. (2016). *Keywords of Mobility: Critical Engagements*. New York: Berghahn Books.
- Santara, O. (2016) Öğrenci *hareketliliği bağlamında Türkiye'deki üniversitelerde okuyan Malili öğrencilerin sorunları üzerine ampirik bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Sassen, S (1998). *Globalization and Its Discontents*. NY: The New Press.
- Sassen, S. (2007). *The Global City: Recovering places and social practices*. In *Sociology of Globalization*. Norton Company. pp: 97-12.
- Schiller, N. G., & Faist, T. (Eds.). (2010). *Migration, development, and transnationalization: A critical stance* (Vol. 12). Berghahn Books.
- Sever, İ. A. COVID-19 Pandemisi Sonrası Normalleşme Sürecinde Mobil Mekânların Mimari Tasarım Ölçütleri ve Bir Çözüm Önerisi. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(2), 477-485.
- Sezgin, G. (2001). *The Factors Affecting the Urban Creative Mobility in Turkey: A Case Perspective of Academicians of ÖYP*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Sheller, M., & Urry, J. (2006). The new mobilities paradigm. *Environment and planning A*, 38(2), 207-226.
- Sheller, M. (2008). Gendered Mobilities: Epilogue. In T. Cresswell and T. P. Urry. *Gendered Mobilities* (pp: 257-265). Aldershot: Ashgate
- Sheller, M. (2018). *Mobility Justice: The Politics of Movement in an Age of Extremes*. NY: Verso.
- Skeggs, B. (2004). *Class, Self, Culture*. London: Routledge.
- Sirkeci, İ. & J. H. Cohen (2015). Hareketlilik, Göç, Güvensizlik. *İdealkent* 15: 8-21.
- Swain, M. (1995). Tourism: A Gender Analysis. *Annals of Tourism Research*. 22(2), 247-266.
- Şafak, G. N. (2020). Nevşehir'de Kadınların Kent Deneyimi Üzerine Bir İnceleme. *Fe Dergisi*. 12(1), 30-43.
- Tükenmez, E. G. (2019). Türkiye'de Yalnız Seyahat Eden Kadınlar: Deneyimleri, Tercihleri, Motivasyon Ve Kısıtları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Urry, J. (2000). *Sociology Beyond Society: Mobilities for Twenty First Century*. Routledge.
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge: Polity Press.
- Uşar, G. (2019). *Sosyal inşacılık: Vatandaş oluşturma sürecinde eğitimin rolü ve Erasmus öğrenim hareketliliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uteng, T. P. (2012). *Gender and mobility in the developing world*. World Development Report. World Bank.
- Uteng, T. P. ve Cresswell, T. (Eds.).(2008). *Gendered Mobilities: Towards a Holistic Understanding*. Aldershot: Ashgate.
- Yerli, B. (2019). A Comparison of EU's And Turkey's Sustainable Urban Mobility. *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 27(1), 169-190.
- Yılmaz, B. (2021). "Gidecekler mi? Kalacaklar mı?": İstanbul Üniversitesi Örneğinde

Uluslararası Öğrencilerin Mezuniyet Sonrası Hareketlilik Eğilimleri. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
Ziegler, F., and T. Schwanen. (2011). "I Like to Go out to Be Energised by Different People": An Exploratory Analysis of Mobility and Wellbeing in Later Life', *Ageing and Society* 31(5): 758–81.

Web Siteleri

Dergipark <https://dergipark.org/tr>

Ulusal Tez Merkezi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>